

IV.

Модели мањинске
аутономије у регији

Модел Србије

Даме, господо, добар дан! Ја сам Петар Лађевић, секретар сам Савета Републике Србије за националне мањине, и дозволите ми најпре да вас поздравим све заједно у име председника Савета Републике Србије за националне мањине, господина Војислава Коштунице. Захваљујем вам се што сам добио прилику да говорим на овом скупу, и такођер ми је драго да могу да говорим на овом скупу из низа разлога. Први разлог је наравно што по функцији сам на један одређени начин обавезан да судјелујем у оваквим расправама, други разлог је тај што сам најдиректније својом матичном струком везан уз ово питање, ја сам по занимању професор филозофије и социологије, и судјеловао сам у низу расправа о различитим облицима, и објавио сам низ текстова о успостављању поверења и преиспитивању историјских чињеница које могу у много чему оптерећивати међунационалне односе и трећи разлог из кога овде говорим, имам пуно уважавање за мањинску свјест или мањинску самосвјест, прецизније речено, јер сам већи дио свог живота проживио као мањинац, ја сам Србин из Хрватске. Дакле, из ова три разлога ћу кренути од овог шта ми је и тема разговора. Ја нећу говорити само о Закону о заштити права и слобода припадника националних мањина у Србији и Црној Гори, него ћу говорити опћенито о законодавном оквиру за поштовање слобода и права и унапређење слобода и права националних мањина на територији Србије и Црне Горе, посебно Србије, наравно јер у Србији, сасвим реално говорећи, и живи највећи број мањина. И још да вам се похвалим, на жалост, нисам био у прилици данас из других обавеза да донесем, али обавезујем се, упутићу у Темерин своју студију, аутор сам статистичке студије Етнички мозаик Србије, у којој потпуно и прецизно изанализиран последњи попис становништва. А ево исто тако, шта радим даље, радим сада, језичку или лингвистичку и религијску карту Србије, која ће показати исто тако односе мањина и религијске припадности као односа мањине и језика. Враћам се на прописану тему, ви знате да у Републици Србији и Црној Гори постоје два темелна закона којим се регулирају права припадника националних мањина. То

је пре свега савезни закон о слободама о заштити права и слобода националних мањина и друго је такозвана мала повеља или повеља о људским и мањинским правима. Оба ова законска акта, један са уставном снагом, а други као подуставни акт, су закони који су донешени на разини државне заједнице. Дакле, они су обавезујући на нивоу Србије и Црне Горе. Шта се тиче Републике Србије, влада господина Коштунице доњела је у деветом месецу ове године Уредбу о формирању, образовању Савета Републике Србије за националне мањине, и то је та новост да је та Уредба донешена на основу Савезног закона и на основу Устава Републике Србије. После ћу се вратити на садржај саме Уредбе, али оно што треба рећи да је најважније у овом случају да је ово јединствени начин законодавног регулирања проблема националних мањина у Европи у пуном смислу те речи, јер састав је сачињен на највишем могућем нивоу. Прочитаћу вам члан 3 Уредбе који каже: „Чланови Савета су: председник владе, министар за државну управу и локалну самоуправу, министар културе, министар просвете и спорта, министар вера, министар правде и министар унутрашњих послова као представници Владе и председници Националних савета образованих у складу са законом о заштити права и слобода националних мањина.” Прије него кажем понешто о Закону, хтео бих вам рећи да је ова Уредба донешена не само због тога што је постојала потреба за функционалним бављењем проблемима националних мањина у Србији, него из тог разлога што смо стварно хтјели мањинском питању дати онај значај који мора имати, јер морамо бити свесни чињенице да према попису становништва из 2002. године, Србија у свом саставу има 17,5 одсто представника националних мањина, стиме да један велики дио Србије није пописана, а то је Косово и Метохија. Са Косовом и Метохијом постотак удјела мањинског становништва у саставу Републике Србије био би још већи. 17 одсто је готово петина укупног становништва Републике Србије. Савезним законом који је донешен, фактички су регулирана питања остварења културне аутономије сваке националне мањине у Србији. И то су четири сфере за које претпостављам да је свима јасно на шта се односе, та културна аутономија се остварује у оквиру просвјете, службене употребе језика и писма, у оквиру културе и у оквиру слободе вјероисповести. Дакле, Савезни закон о слободи и заштити права националних мањина, нешто што у потпуности регулира остваривање културне аутономије, и то је та једна димензија права националних мањина. Друга димензија права националних мањина, наравно она у политичком представљању, која, на жалост у овом сазиву Парламента овог момента не постоји због Изборног закона, који је био какав је био, са том дискриминирајућом стопом, и који је био за представнике националних мањина на претходним избори-

ма непремостив, није га се могло прећи. Ту је направљен највећи напредак, направљена је, у ствари једна мјера је уведена, у ствари уведена је измјена Изборног закона, да националне мањине, дакле странке националних мањина у политичком представништву морају проћи само такозвани обавезујући праг или природни праг. Ако странка националне мањине, дакле у пропорционалном систему са Донтовом методом има довољно гласова за један општеважећи мандат у Скупштини Републике Србије, она самим тиме улази. Такођер је омогућено странкама националних мањина да коалирају, тако да и мале, такозване мале мањине, то је сада један посебан проблем, могу у случају заједничког наступа имати своје представнике у Скупштини Републике Србије. И наравно трећи ниво, како сам споменуо ове четири области у којима се остварује културна аутономија, она се наравно остварује и кроз остале законе који су директно везани за проблем просвете, културе и тако даље. До сада је на основу овог нашег Закона формирано 12 националних савета на територији Србије, а у Националном савету тренутно седи 11 председника националних савета, јер 12. новоформирано савет је формиран отприлике пре две седмице, и он још увек није направио све оне претпоставке које треба, да изабере председника и тако даље. То је македонски савет, то очекујемо да ће бити ускоро. Дакле, имамо 12 формираних националних савета. То вам је оно што је општи оквир, све остало би подразумевало реализирање сваке појединачности из Закона, ја би то препустио томе да ме ви питате, шта вас интересује из те сфере. А оно што бих сада желио рећи, као додаток овом формалном делу је да само постојање мањинског законодавства за мањине, мањинског законодавства, код нас није завршен. Прије свега ту мислимо на Закон о начину избора чланова Националног савета и Закон о надлежности Националних савета. Сматрам, да је то сада ствар о којем ће Републички савет за националне мањине у првом кварталу наредне године отворити јавну расправу да би се дошло до што ефикаснијег начина избора чланова за Националне савете, као и да би се надлежности националних савета што прецизније дефинирале. Јер је евидентно да у садашњем законодавству постоји низ проблема, који између осталог, морамо бити сасвим искрени, дискриминирају такозване мале мањине, а који су на овим просторима и аутоктоне, и ту су столећима, и имају велики траг у културној историји Србије и тако даље. И мора се изнаћи начин да сви буду равноправно заступљени, и да свако своју самобитност може несметано исказивати. У овој политичкој сфери, такођер је проблем код политичког представљања, пошто треба јако дјелити политичко представљање мањина од права и слобода националних мањина. То једноставно није једно те исто, и врло често се код нас, из тог разлога што, између осталог ни законодавство није

дефинирано, али исто тако из неке наслеђене свести се те ствари мјешају. Ту се мора једноставно повући јасна црта што је што, од тог. И, сада наравно постоји ту нешто што морам на крају напоменути, то је компаративност са другим решењима било у суседним земљама, било у земљама Западне Европе. Развијене земље Западне Европе не познају мањинска права, то једноставно у високо развијеним демократијама не постоји, јер се то регулира другим типом уставних одредби. Рецимо, имате данас Западну Европу, која има милионске мањине, али нема политичко представљање тих мањина, него су те мањине представљени кроз политичке странке и тако даље. Рецимо, у Британији има сигурно осамсто хиљада или деветсто хиљада Пакистанаца, само је један Пакистанац члан британског парламента, али није члан британског парламента као Пакистанац, него као лабурист, дакле као члан Лабуристичке странке. Други модел је наравно, овај немачки гдје имате неколико Турака у немачком парламенту, али наравно као чланови неке од странака, које су у немачком парламенту. Исти случај је и са Француском. Земље југоисточне Европе, које су у ствари у класичном смислу, мултикултурне земље, наравно то је термин који је, врло лабав термин, који је врло тешко дефинирати једнозначно, кажете мултикултурализам, може значити све, а не мора значити ништа. Дакле, може бити парола, а може бити и садржај. Земље југоисточне Европе имају класично питање мањина. Из ког разлога, прије свега, јер ту не живе такозвани историјски велики народи, велики, када кажете велики народ, мисли се пре свега на бројчаност, него живе такозвани мали народи, који још уз то не живе сами, него је то било традиционално миграторно подручје гдје су пролазиле најразличитије врсте етничких групација. Неке су се задржале, неке се нису задржале и демографски гледано то је најшароликији простор Европе. Па онда можемо рећи, овако, Бугарска има Турке, Румунија има Мађаре, али има и још неке, Србија има у попису становништва 23 регистроване етничке групације. Сви они који су прешли 0,1 одсто су регистровани према свом исказу, дакле, онако како се осећају и онако како сами себе дефинирају. Једино ако су били испод 0,1 одсто, онда су ишли у ту групацију која је статистички занемарљива, што не значи да су људски занемарљива, већ статистички занемарљива, дакле ишли су у категорију остало. Имате статистички врло занимљив случај у Србији, рецимо бројне мањине, такозване велике мањине, то је мађарска мањина, бошњачка мањина, југославенска мањина, такођер имамо хрватску мањину која припада још увек међу бројније, али имате тако у Бугарској, турску мањину, за коју се тренутно не зна колика је, али чека се попис становништва. Имате други проблем албанске мањине на просторима Србије, Македоније и Грчке. Имате такођер питање српске мањине у Хрватској

и имате Босну која нема мањине. Босна има три конституивна народа и има етничке заједнице, дакле они који тамо постоје. Дакле на овим просторима је врло тешко дефинирати ствари из тог разлога јер све су оне међусобно испреpletене, а паралелно са тим нису једнаке. Рецимо положај. У ствари рећи ћу вам један модел. Мањине су нешто што је чињеница на овом простору. Различито их различите државе дефинирају. Србија и Хрватска имају у том случају најмодернија решења у југоисточној Европи. Хрватска има Уставни закон о правима националних мањина. Ми имамо Закон о слободи и заштити права националних мањина. И имамо на разини Устава државне заједнице саставни дио повеље, а то је повеља о људским и мањинским правима, али да би се мањине и мањински проблем схватио до краја, није довољно да имамо одлично написане папире, него да имамо реални живот, који омогућује остваривање онога што закон јамчи, али исто тако морамо имати и друге законе усклађене са тиме. Рећи ћу вам сада само један апсурд који се појављује у нашем Закону, који реалитет показује као апсурд. Према Закону у основним школама довољно је да 15 ученика једног одељења се изјасни да жели да има наставу цјелокупну на свом језику. Знате Закон о основним школама и средњим школама није мењан од великог покојника, Јосипа Броза, од његовог времена нису мјењани, а у Закону о заштити слобода и права националних мањина каже да се не може ићи испод нивоа стечених права. И сада се стварно може десити да у неком мјесту имате 15 чешке дјеце, која хоће наставу на чешком језику, па нађите ми за 14 предмета професоре који знају чешки. Дакле мора се бити свјестан реалитета да ли је нешто могуће, да ли је нешто немогуће. То значи да мањинско законодавство ми требамо и даље развијати, али исто тако и усклађивати са стварношћу. Дакле морамо направити могућност да се културна аутономија за сваку националну заједницу у складу њезином величином у потпуности може остварити. Али да би се могла остваривати, значи морамо бити свјесни реалитета где је нешто стварно могуће и гдје је нешто стварно немогуће. Знадем јако добро да је могућ увјек сасвим политички гледано мањинско питање направити политичким питањем. То једноставно није никакав проблем, и могуће на овим просторима увјек и свакога можемо... Али остварити стварну културну аутономију, то је стварно велики подухват, то је људски подухват, то је подухват очувања идентитета те групације, то је стварно много теже. И зато се ја залажем за такозване чисте форме одвајање политичког представљања од сфере очувања идентитета, заштите културних врједности, просвете, на регионалном или мањинском језику и остварењу сваких права који сваки грађанин ове земље мора да има. Све што ме желите питати, можете, ја сам на располагању. Хвала вам!

Персонална аутономија

Поздрављам све присутне, посебно госте, и драго ми је да о овим питањима о којима ми у нашим мађарским странкама разговарамо већ 15 година, веома ретко се пружа прилика да у овако једном кругу о тим питањима разговарамо. Пре свега рекао бих да ми је драго што је формиран Савет чији је секретар господин Лађевић. Сматрам да је веома важно и да је израз политичке воље, политичке елите у Србији, да буде, да формирају једно место где ће се о овим битним питањима о којима је у уводном излагањима било речи разговарати и вероватно и предложити одређена, ја се надам, добра решења. Са друге стране, ја морам да кажем да сада моментално постојећи систем мањинских институција, ја то помало гледам као да се ради о Биг Меку, у средини је Национални савет, доле су комисије општинске, а одозго је Национални савет, односно Савет за националне односе. Зашто то говорим, зато што, мислим да садашња законска решења једноставно не нуде могућност да се органски повежу на рационалан и на политички целисходан начин ове институције о којима смо овде разговарали. Са политичког аспекта гледано, имајући у виду и досадашњу кратку праксу, могу да кажем да смо мишљења да се овде ради о остваривању једне такве политичке доминације од стране власти која омогућава, не само контролу, већ и усмеравање активности, конкретно ових савета, националних савета. О њима ја не бих хтео више да говорим, мада, морам да кажем да смо ми од почетка, откада је почео рад на том Савезном закону, давали одређене сугестије, изражавали мишљење, и давали смо и предлоге на који начин би требало то решити, а да буду сви задовољни. Разлоге, зашто се то није десило 2000. па на овамо, ја сад не бих улазио, јер мислим да је ипак најважније оно што ће се десити. Па имајући у виду политичку суштину и ингеренцију овог Савета за међунационалне односе на нивоу Србије, био бих слободан да предложим и господину Лађевићу и уопште, ја ћу послати одговарајућа документа која имамо у односу на ова питања да, једноставно имају у виду и она размишљања која смо ми, ето уназад 15 година, размишљајући о овим темама, развијали. Наш

концепт персоналне аутономије је један изграђени модел. О томе опет не бих овде говорио, послаћу тај модел Савету. Једино бих хтео да напоменем да прву идеју о персоналној аутономији објавио сам деведесете године. Имајући у виду могућности коју пружа демократско престојивање друштва, деведесете године вероватно смо сви имали нека, почев од млађих или најмлађих, имали смо можда и неке илузије. У сваком случају смо имали сви велика очекивања од тога шта ће бити ако прелазимо са једностраначког система у вишестраначки. Само једна мала дигресија, позвали су ме тада, када су деведесете године почели у Мађарској да раде на мањинском закону, јер је осим циља да се реши проблем мањина у Мађарској, тадашња влада Мађарске имала у виду и једну могућност да имају закон који може да послужи можда као основа за разрешавање мањинских питања у околним земљама. Да ли је то добро или није, у то опет не бих улазио, мислили смо тада, нас двојица смо били у Будимпешти, данима смо водили пријатељске, али и доста жестоке расправе око две теме. Прво, што се тиче представљања мањина у Мађарском парламенту. Ми смо били за то да треба омогућити мањинама да имају своје представнике у Мађарском парламенту без обзира на примедбе са друге стране, да би се увођењем такве једне могућности кршио принцип парламентаризма. Ми смо тада а и сада прихватили да је то тачно, али опет мислимо да политичке потребе понекад диктирају решења која некада нису у потпуности у складу са неким теоријским моделом. Друго, ми смо тада предложили: треба направити списак бирача, мањинских бирача у Мађарској, и треба им омогућити да бирају сопствене представнике у Парламент Мађарске, да ти представници буду у потпуности легитимни. Није прихваћено то наше мишљење тада. Морам да кажем, да ни данас Мађарска нема такав закон, али и данас је у доцњи у односу на захтеве Европског савета и Европске уније, пошто је Мађарска члан Европске уније и размишља се о томе, како то питање сада решити. Они су увидели после 15 година, да решење мора да се нађе. Друго питање око остваривања мањинских права смо имали, где смо се разилазили, ми смо већ тада, имајући у виду неки концепт у развоју што смо имали о персоналној аутономији, предложили да обезбеде стварно легитимно и легално представљање свим мањинским групама на основу вишестранаштва у оквиру једног Савета персоналне аутономије. То није урађено, односно делимично је урађено, наиме на вишим нивоима створили су те одговарајуће мањинске самоуправе. Сада, после 15 година се исто ради на изменама тада донетог Закона, са циљем да се та мањинска самоуправа баш у овом правцу, како смо ми тада предложили, прошири. Наиме, размишља се, сада већ две највеће мањинске заједнице у Мађарској, то је Словачка и Немачка, траже да се успостави

тај, то је свугде у Европи, говорим о практичким проблемима, траже да се успостави списак бирача, да би на основу тога дошли до легитимне самоуправе. Када све то имамо у виду, мислим, да и овај Савет за међунационалне односе код нас, би вероватно имао разлога да о тим питањима из ових аспеката поведе расправу. Ја не знам, из штампе се обавештавам, као и сви остали, шта се припрема, али користим ову прилику да и овде укажем на то да би једно такво размишљање, једна таква размена мишљења у многоме допринела до тога да се нађу најбоља решења. Ми смо као и странка, а мислим и на остале четири политичке странке, били практично искључени из рада те експертске групе која је била својевремено задужена да ради на том мањинском закону. Морам да кажем, у моменту када је та експертска група скренула ка овим решењима која су присутна у мањинском закону сада, значи Национални савет овако – електори и тако даље, два најеминентнија члана, мислим сада само на Мађаре, су иступили из те радне групе, а што је најважније, иступио је и господин Јањић који је из Форума за етичке односе, јер су сматрали да ова решења нису добра. Није случајно што је јуче господин Тамаш Корхеџ отказао присуствовање на овом разговору, округлом столу, јер је био сигуран да ће се ова тема или ово питање наћи, како да кажем, он ће се наћи на брисаном простору. С тиме сам хтео да укажем на то да би било потребно, независно од тога, ко је на каквом путу, ко какву политичку тежину има, ми да имамо право или могућност да управљамо свим донацијама која иду према националној мањини, конкретно Мађарима у Србији из Мађарске, као што ту могућност имају господа из Савеза војвођанских Мађара. Председник Савета је уједно и свемоћни секретар оне поткомисије која предлаже Будимпешти ко да добије од те помоћи и колико. Можете мислити, каква је та ситуација која настаје на основу тога. Опет кажем, ми смо као странка и сада смо сиромашни, и били смо сиромашни, али никада нисмо одступили од неких наших идеја за које смо сматрали да смо у праву. Ми смо значи од почетка, од деведесете године наступали, као да смо у неком западном, до краја демократском кругу, понашамо се тако и сад. Не наилази то понекад на разумевање, али ја верујем да ће временом одређене вредности које заступамо ипак испливати на површину. И да завршим с тиме, мислим да је јако добро да о овим важним питањима не расправља нека безимена радна група, експертска група, као што је то било за време господина Ћинђића, ја њега поштујем, немојте схватити ништа погрешно, ја говорим о неким чињеницама, морам да кажем, мислим да је принципијелно да је добро и политички оправдано да о овим веома осетљивим, веома тешким питањима за све нас у Србији, расправља један Савет у којем је и господин Лађевић. Хвала на пажњи.

Модел Хрватске

Даме и господо, допустите ми да вас поздравим у своје име, и у име организације коју овде представљам. Прилично широко је постављена ова тема, и нисам сигуран, у којој мери ћу успети удовољити ваш интерес за информацијама, али у сваком случају стојим вам на располагању било током сесије, или на паузама да још неке ствари појасним. Јер, мањински модел у земљи каква је Хрватска, заиста је прилично тешко објаснити, и како у теоретском, тако и у практичном делу, у времену које имамо, а било што дуже је заправо замарање и узимање превише времена. Најосновнија информација за почетак: Република Хрватска у својих задњих 15 година, од када је постала независна, она у свом саставу има укупну 22 мањине, које су дефиниране Уставом, те мањине се крећу од највеће српске, која чини – говорим сада о попису становништва као извору података из 2001-е –, око две трећине укупног броја, што у пракси значи око 200 хиљада Срба. Око 200 хиљада грађана Хрватске се изјаснило – рекли смо – као припадници српске националне мањине, а остала 21 мањина, има још 150 хиљада, што чини укупно 350 хиљада припадника националних мањина, односно око 7,5 одсто. Дрasticан је то пад у току само десет година, и оно што је занимљиво, што је заправо био шок за неке, уз очекивани резултат да је број Срба drasticно смањен, тај тренд следе и неке друге мањине. Сем ромске или неке друге мањине, једне или две, које су задржале приближно исте бројеве, ми смо заправо у десет година, у Републици Хрватској изгубили две трећине не Хрвата унутар свог становништва, што је drasticна промена. То се јако осећа код мађарске мањине на пример, чешке мањине. Наравно, узроци су различити. То су економски узроци, некада су то ситуације у којима су матичне земље појединих националних мањина економски у пуно бољем положају, па и чињеница рата у Хрватској је помогла, да неки добију прилику да оду живети другде. Кад је реч о српској мањини, црногорској или неким другим мањинама у мањој мери, директан повод смањења броја је рат, односно последице које је он донео. У Републици Хрватској мањинско питање је заправо било прво, основно

питање, и кад гледате повест модерне Хрватске у задњих 15 година, особито из сфере главних политичких тема, и главних тема којима се бавио парламент, како национални, како и представничка тела у нижим разредима, врло често је заправо то о положају и статусу мањина било кључно питање за осигурање одређеног статуса Хрватске, или унутарње питање по којима су се политичке странке делиле, чиниле етничку кохезију, или исто тако чиниле контру припадницима националних мањина. Од почетка хрватски пут у Европу је увек био везан за статус мањина. То је са једне стране добро, са друге лоше. Говорим сада из перспективе припадника националне мањине, највеће, српске. Са једне стране добро, јер проблем које имамо, и који је огроман, не скида се са дневног реда. И заиста ни сада, када је Хрватска врло напредовала у том процесу приближавања у самим преговорима за Европску унију. И даље највиши представници Европске уније, инсистирају код Хрватске континуирана да између 3 до 4 најважна критерија је питање националних мањина. У том контексту била је серија закона, која је то уређивала, тај пут је ишао, често би се могло рећи, по принципу корак напред, два корака назад. Говорим сада о правној сфери, имали смо јавну, односно деклараторну изјаву хрватске власти, да прихваћа све увјете, и осигурава сва права из уставног закона о правима националних и етничких мањина, да су осигурани потребни услови за припаднике српске заједнице. То је наравно било донето у увјетима, када је Хрватска очекивала међународно признање и улазак у Вјеће Европе и темељне европске организације. Већ након '95-е године, након егзодуса највећег броја Срба, у року од неколико месеци парламент је суспендирао већину тих одредби из Устава и закона. И дефакто никад нису ни кренули у своју примјену, јер је заправо уместо методе решавања кроз интеграцију становништва изабрана војна метода, која је ефикасна из перспективе брзине постизања циља, али њене последице остају десетљећима после за решавати. У сваком случају завршетком процеса с једне стране ратних операција, с друге стране мирне реинтеграције, како се то зове код нас, односно враћања територија Источне Славоније, Барање и Западног Срема у јединствени државно-правни териториј Републике Хрватске, изнова је отворено, овај пут искључиво на политичкој разини мањинско питање тако, да је формирана једна комисија. У међувремену се десила промена да је након 10 година врло чврсте и нетолерантне власти према мањинама, дошло до избора, до промене на челу државе, на челу владе, што је отворило одређени процес дијалога. То је резултирало једним моделом уставног закона, на радној групи, која је доста широко била постављена. Донела је један велики број врло чврсто солидних решења. Међутим, кад је тај законски предлог ушао у парла-

мент, суочио са реалном политиком. Суочио се са потребом, на жалост још увек водећих политичких странака, како сјева, тако и сдесна, и ту заправо нема велике разлике, да у друштву постратном, какво је хрватско, где је то национално питање доведено до усијања хитности, важности и фокуса. И да се готово све мјере гледају кроз тај пример. Тако да је на жалост деловањем Социалдемократске Партије Хрватске срушен највећи број афирмативних одредби тог закона, и са друге стране у том неком трокуту, у којем су били припадници мањина као једна страна, са друге представници политичке власти, треће Међународна заједница, на срећу уз помоћ подршке међународне заједнице дођу до одређеног компромисног решења. Ми смо крајем 2002-е године добили напокон ту коначну верзију Уставног закона о правима националних мањина, како се темељни акт у Републици Хрватској зове. Тај закон је донео један сет добрих решења, и један сет решења, која извесно нису добра, и један део решења, која заправо нико није проверио у пракси, тако да имамо практичне проблеме у њиховој примени, и биће потребно нешто допуњавати, или кроз друге законске акте ствар уређивати. Сем тог темељног закона, уставног закона о правима националних мањина, донета су и два лекс-специјалис, два посебна закона, један што се тиче одгоја и образовања на језику и писму националне мањине, а други је употреба језика и писма националне мањине. Остатак те мањинске проблематике у законодавном смислу је уређен кроз Изборни закон за парламент, односно Изборни закон за представничка тела локалне и подручне самоуправе. Сада укратко око самог модела представништва мањина. Претпостављам, да вам је познато, да је о начелном делу колега Ласетић детаљно говорио, реч је о опћим правима. Значи, кад је реч о темељним правима, као индивидуалним, оне су делимично концепт колективних права, говорим о разини закона сада. Управо ту, кад је реч о језику, писму, култури, обичајима, вјерској припадности и тако даље. Оно што је ново, што је једно од најважнијих ствари хрватског модела, и по чему смо уз мађарски модел вероватно доста специфични у Европи, и често предмет интереса, је питање како заправо осигурати директну представљеност мањина преко њихових властитих представника. И то је једно велико питање, које се увек појављује. Већина друштвених система га решава на начин, да кажу: па ми имамо међу нашим заступницима, посланицима, члановима скупштине мањинце, међутим та ствар из перспективе мањинске припадности не функционира тако. Важно је да представници мањине, када они наступају у тој улози, као представници мањине, имају и легалитет и легитимитет припадника мањине. А то могу постићи једино ако је то демократски модел избора представничких тијела, у којима имају право

учествовати сви pripadnici поједине мањине, односно само pripadnici поједине мањине. Мора постојати један инструментариј контроле, да таква тела су заправо реизборна, да имају све оне друге карактеристике, какве један демократски модел може имати. У Хрватској законодавац се определио за један модел, по узору на мађарски модел, уз одређене измене. У принципу је позитивно и похвално да је фокус стављен да се Мањинска вијећа – како се то у Хрватској зове – бирају у свим самоуправама опћина и градова, што је локална самоуправа у Хрватској, односно жупанија, што је регионална самоуправа, где поједине мањине суделују са један и по одсто, или пошто се видело да поједине мањине – кад је реч о мањим мањинама – и тај критериј не могу задовољити, онда је направљена још изнимка, па је још број смањени на апсолутни број од 100, 200 или 500, оvisно да ли је реч о општини, граду или жупанији. То је резултирало могућношћу да је заправо око 70 одсто свих самоуправа у земљи имају једно или више мањинских већа. Оно што је након тога следило, су први избори, који су били неколико месеци након доношења уставног закона. Мањинске организације које су требале бити носиоци тј. предлагачи, су се до неке мере нашли, али не баш у потпуности, тако да заправо вероватно скоро 40 или више одсто укупног броја већа у општинама није изабрано зато што, просто у тако кратким роковима није било могуће наћи адекватан број кандидата, но то је један разлог. А други је, што када је реч о Мањинским већима, у највећем броју случајева реч је о већима које имају право изабрати Срби, а кад је реч о јавном деловању из перспективе представника српске заједнице, још увек је изузетно тешко наћи довољан број људи, који ће јавно прихватити да буду и службено декларирани као представници српске заједнице у својој локалној заједници. Највећи проблем са овим моделом у организацијском смислу – како га видимо – је то да за разлику од колега из Мађарске, код нас је то, да је тој пирамиди одсечен врх – да тако кажем. Односно, у Републици Хрватској имамо опћинска, градска већа, имамо жупанијска већа, али немамо већа на разини Републике Хрватске. Држава је, односно већина у парламенту је врло тврдо се око тога поставила, и одбила је идеју да заправо поједине националне мањине на разини Републике Хрватске има своје представничко тело. Опет као резултат компромиса, уз подршку Међународне заједнице, дошли смо до решења, у којем мањина не бира своје национално веће на разини Републике Хрватске појединачно, али жупанијска вијећа, појединих националних мањина, уколико их има, и уколико се већина од укупног броја постојећих удружи, могу основати националну координацију. Тај модел је прихваћен, тако да ми већ сад имамо готово све мањине, мислим сем ромске, да су у овом

тренутку, већ основале такве националне координације, и покушавају преко тих националних координација дјеловати на највишој разини, јер у систему државе, каква је Хрватска, која је високо централизирана, највећи број одлука већином се доноси на централном нивоу. Немамо могућности директног утицаја, а онај део где имамо, је локални ниво, где заправо често имамо локалну власт, или политички невољну да буде отворена према мањинским проблемима, или немоћ због тога што немају средства, или овласти да неке ствари решавају. Вјећа се састоје од десет чланова када је реч о општини, петнаест када је реч о граду, двадесетпет када је реч о жупанији. У примеру српске самоуправе ми смо направили модел, да на националној разини формирамо националну координацију, Српско народно вјеће, Национална координација већа српске националне мањине Републике Хрватске, како је пуни назив те институције. По моделу да на 3000 Срба се бира један представник. Што у пракси значи, да имамо једно тијело од 80 људи, које заправо представља на неки начин, представничко тијело српске заједнице у Хрватској, мада у правном смислу ствари су намерно остављене нејасне, и доста је проблема у пракси да и формално то тијело добије статус каквим га ми видимо. Када је ријеч о проблемима везано за рад ових вијећа, ријеч је о моделу које је несигуран. Што значи да уз све редовне проблеме прате их и они најбаналнији, технички проблеми. Већина опћина, градова и жупанија није осигурало елементарне претпоставке за рад вијећа. Имате примјере, заиста екстремне примере. Рецимо пример града Дарувара, који је '91-е имао трећину чешког становништва, трећину хрватског, трећину српског – отприлике говорим. Сад имамо ситуацију, код које број српског становништва се драстично смањило, као последица рата, међутим толика је та радикализација локалне сцене, да сад и чешка национална мањина има озбиљних проблема са остваривањем својих права, јер је као резултат рата, на локалној разини један врло – усуђујем се рећи – екстремни облик локалне политике добио већину. И то резултира тиме, да смо прије неки дан били свјedoци да полиција скида чешку мањинску заставу, поводом чешког празника. Хоћу рећи да заправо још увек кроз тај пример и неке друге, чак ни оне мањине, које заправо нису у овом статусу у каквом су Срби, да заправо код једног доброг дела јавности нема подршке за давање права припадницима српске мањине. Што значи, да у принципу Република Хрватска има и начелно проблем са положајем мањина, а наравно кад је реч о Србима, он је пуно већи. Међутим последице тог етноцентризма, који је спровођен десет година, током целих деведесетих, су оставиле дубоке последице. И заиста је из перспективе Републике Хрватске још увек, уз сва побољшања, која су се задњих годи-

на десила, заиста врло комплицирано – да тако кажем – бити не Хрват, бити не католик. Јер цјели модел је тако направљен, да уколико ниси дио тог стандардног естаблишмента, проблеми се отварају. Они су разноврстни, наравно највећи су у оним подручјима, кад је рјеч о неурбаним селима у Далмацији, гдје су људи дословно на рубу физичке егзистенције. Имамо систем у којем је стотине хиљада људи напустило своје домове, имамо ситуацију у којој мањинско питање, гледамо из перспективе Европе, понекад изгледа заиста необично. Одлазећи на међународне конференције, слушах како наше колеге, припадници појединих националних мањина унутар Европске заједнице, лужички Срби или Ретороманци, или било ко други говоре о проблемима у фискалном планирању за шест година. Тамо је то тако уређено, а ми требамо говорити о чињеници да у само једној од 21 жупаније, рецимо 25 српских села нема струју. Говорим о селима које су имала струју. Разина проблема је толико различита, да кад је ријеч о Хрватској, у концепту мањинске проблематике, има две групе проблема. Једна је она класична, мањинска, с којима се вероватно и ви, бар део вас, који припадате националним мањинама у овој земљи сусрећете. Кад је реч о мањинама, увек је теже, увек је важно за ту мањину, да већина, поготово у овом случају Срби, а у случају Хрватске Хрвати има појачани осећај за права мањина, и да је то бити, из перспективе мањине често непрактично, ако ништа друго. У примеру Хрватске на тај класичан проблем, који већина мањина има у већој или мањој мери, јер их то прати, а видео сам примере мањина у Мађарској, у Румунији и у другим земљама. Кад је реч о Хрватској, ми дословно имамо оне најелементарније проблеме, да ми још увек имамо убојства – директно етнички мотивирана – старих људи, подметање бомби још увек имамо, не сваки месец. У прошлој години имамо 51 етнички мотивирани инцидент. Са тим да направим разлику, кад је реч о Републици Хрватској, писање графита и сличне ствари не спада у ту категорију. Ми говоримо о озбиљним инцидентима. Инцидент је нешто, што је у принципу кривично дело. Крећу се од разних убојстава, тежег напада или нечег сличног. Према томе то је још увек једно врло-врло нестабилно друштво. Друштво у којем се бројне протуречности преламају. Најпозитивнији процес, како га ми унутар српске заједнице у Хрватској видимо за положај мањина дугорочно је европска интеграција. Зашто? Па наравно мотив је и Хрватске, Србије, свих земаља југоисточне Европе, да постану дио те јединствене европске приче. Већина људи, говоримо сад о припадницима већинског народа, по правилу су мотивирани економским разлозима, могућношћу бољег живота. Када је реч о мањини, особно мислим да је заправо добит двострука. Са једне стране и ми

припадници мањине у овој земљи, у Хрватској, и у другим земљама ћемо као остали грађани кроз процес интеграција добити побољшање укупног животног стандарда. С друге стране, оно што је – мени се чини – кључно, да заправо мањине европским интеграцијама добивају оно што је често тешко или готово немогуће добити, у појединим земљама, шири оквир заштите. Често – то спомињем као пример моје земље, Републике Хрватске – велика већина Хрвата, етничких Хрвата, кад их питате о искуству живљења у Југославији, то вријеме доживљавају као вријеме кад су као мањински народ били у неповољном положају. Од тог блажег израза, до једног врло тврдог израза, да су били у врло неповољном положају. Чињеница да су били мањински народ те шире заједнице, била је неповољна по њих. Сада, када је Република Хрватска самостална земља, и када етнички Хрвати чине већину отприлике, сад сви ми остали, који нисмо припадници те етничке већине, доживљавамо то исто. Тужан пример, да један народ, који, бар по властитом уверењу, пролази пример лошег статуса из перспективе чињенице да су мањина, оног тренутка кад постану већина, отприлике примењују исто. Сад имамо ту и трећи окрет. Оног тренутка, кад Република Хрватска, а надам се и Република Србија – како ће се већ ова земља звати – приступи Европској унији, у том случају и Хрватска, односно етнички Хрвати, етнички Срби, ми као припадници мањине у једној и у другој земљи, или неке друге земље, заправо постајемо опет једна увјетно речено мањина, и мени се чини, да ће мени бити лакше – и завршићу са тим, мојим пријатељима и колегама хрватске етничке припадности пуно лакше ће бити објаснити зашто ми је важно чувати моју ћирилицу у Загребу, кад они схвате како ће бити тешко чувати хрватски у Европи од пет стотина милиона људи. Хвала лепо!

– Хвала лепо, господине Орловићу, али ја бих имао одмах једно питање. Гарантована места у парламенту.

– Да, тај дио сам прескочио. Извињавам се! Хрватска има модел, осигуран модел гарантираних мјеста у парламенту. Када је рјеч о том моделу, хрватски парламент има 151-ог заступника, 140 их се бира у десет изборних јединица по четрнаест, а преостали дио се бира у 11-тој, 12-тој изборној јединици на следећи начин. Једанаеста изборна јединица је дијаспора. Модел је направљен као компромис, да хрватски грађани у иностранству имају право изабрати онолико заступника, сразмерно колико просечно је било потребно бирача, да би се један заступник у парламент изабрао. То у пракси значи 3 до четири представника мањине, представника Хрвата из дијаспоре улази у хрватски парламент, најчешће је то реч о Хрватима из Босне и Херцеговине. Кад је реч о мањинском дјелу, Република Хрватска

је осигурала 8 мјеста припадницима мањина, и то тако, да је додјелила три мјеста припадницима српске националне мањине, а након тога имамо Мађаре, који имају једно осигурано мјесто, Чеси и Словаци, као јединствена целина, једно осигурано место, Италијани једно осигурано мјесто. Преостала два мјеста дјеле осталих седамнаест националних мањина, и то на начин, да су ове националне мањине које су чиниле бившу Југославију, изузимајући наравно Србе, који имају посебну јединицу, чине једну групу, Бошњаци, Словенци, Македонци, Албанци – бирају једног представника, а другу изборну целину чине све остале мањине, неких 12 националних мањина. Модел је критикован са пуно страна. Оно што је позитивно из перспективе мањине, да тај модел осигурава сигурну заступљеност мањине у парламенту, и да она није ни безначајна у овом тренутку, тих осам заступника заправо осигурава већину парламентарну, и то први пут омогућује да мањина, као тај језичак са ваге, заправо на неки начин активно може дјеловати на побољшању свог положаја, и то се показало као позитиван пример. Међутим и кроз перспективу присутности мањинских заступника у ранијем сазиву, пример Хрватске да заправо – као што је рекао колега Ластих – мањински заступници су увјек – то није, мени се чини, само примјер Хрватске – изразито одговорни према својој дужности, и пуно пажљивији у својим политичким одлукама, него многи други заступници у парламенту, који нису везани тим мањинским заступништвом. Кад је рјеч о броју, српска национална мањина добила је три мјеста. Ја вам не могу одговорити како и зашто, јер је просто рјеч о арбитражној одлуци. Неко је рекао ОК, имали сте један, то је мало, аха, имали би право на осам. То нам се изгледа чини пуно, па ево вам три. Нема дословно никог у земљи, ко би могао одговорити, зашто три, а зашто не четири или пет, или зашто модел пропорционалне заступљености није примјењен, а није ни примјењен принцип, као што је румунски модел, где би свака имала једног, па тиме осигурава глас те потенцијалне мањине. Други проблем везан за мањине – да ово не буде прича само из перспективе српског искуства – је велика примједба ових осталих националних мањина које су групиране, где заправо постоји врло практичан проблем. Те мањине, које су чиниле бившу Југославију, гдје Бошњака објективно има највише, тако да заправо ако сте Словенац, Македонац, Албанац или Црногорац, ви сте у групи заједно са Бошњацима. Бошњака има више него свих ових заједно, и заправо гарантирано је да ће Бошњак бити изабран, јер просто је тако конципирана група, што заправо ставља све остале у неповољан положај. Јер модел је заправо далеко од савршеног. Кад је реч о овој другој, задњем заступнику, од тих свих осталих малих мањина, ту је проблем још већи, јер су мањине

још мање, и тренутни резултат да рецимо просечни, да би ушао у парламент, просечни представник дијаспоре, или Хрват из неке од изборних јединица, треба отприлике 17 хиљада гласова, српски заступник 25 хиљада треба да би ушли, а овај, који представља ову групу од дванаест, би требао само 251 глас. Ово говори заправо о несавршености модела, који једноставно формално осигурава да свих 22 мањине буду заступљене, али у пракси заправо оно што је сигурно, да су Срби заступљени, али подзаступљени, да су Мађари, Италијани заступљени са једним представником, и то је дио стечених права покривених и међудржавним споразумима, и да су Чеси и Словаци заступљени са једним заступником, што опет није савршено решење, с обзиром, да су се Чешка и Словачка наравно раздвојиле, и већ се у пракси види пример, да Чешка заједница и Словачка заједница често не мисли једним гласом. Како је Чеха више, то у пракси увјек значи да ће заправо увјек бити чешких заступника, никад словачких.

Положај Срба у Хрватској

ДИСКУСИЈА

Господин је говорио о правима Срба у Хрватској као мањине, ја морам рећи да је то једна симплификована, поједностављена верзија онога што се дешава у Хрватској. Дакле, једна редукована верзија на данашњи пресек – по мојој слободној процени – једна потпуно разводњена верзија. Оно што по мени недостаје то је историјски контекст свих тих дешавања, односно та историјска димензија, без које не можемо једноставно ући у расправу о положају Срба као националне мањине на простору данашње Хрватске. Наиме, сви они, који прате дешавања на подручју данашње Хрватске, односно последњих стотинак година, знају добро да је државно-правна политика Хрвата била базирана на једној политици дискриминације, па могу слободно рећи и одређеним облицима сегрегације, па тако и до апартхејда. То је посебно било наглашено за време Другог светског рата, и последњих петнаестак година у својим најгорим манифестацијама и формама. Надаље, још једна димензија, која није овде споменута, јесте димензија избегличког корпуса. Као што је познато, близу 500 хиљада људи, првенствено Срба је избегло са простора данашње Хрватске. Морам на жалост рећи, да се међу њима не налазе само Срби, да има један део и Мађара и Хрвата такође, а и других нација. Дакле само један мањи део избеглица се вратио у Хрватску, а говори се да су се вратили на неки начин по систему слоновског синдрома. Наиме, углавном старији људи одлазе да умру у својим местима одакле су потекли, а симболична је појава враћања млађих људи, односно људи средње генерације. Према одређеним испитивањима, која су вршена на простору Србије и Црне Горе, свега 14 процената испитаних избеглица се изјаснило да се жели вратити у Хрватску. Дакле, на просторе, у којима су живели стотинама година. Крај одакле су моји потекли је Далмација, где трагови о постанку Срба сежу до пре 800 година, када су и направљена три велика манастира, и дан данас сачувана. Неколико манастира је уништено у међувремену, један од њих

тобоже је поправљен за време комунизма, и направљена је хидроцентрала. Дакле, нетачне су све оне изјаве и информације, које говоре да су Срби дошли пре 100 или 200 година, бежећи од Турака. Кад говоримо о проблему избеглица, онда морамо рећи, да после низа препрека у повратку, а то су првенствено проблеми везани за психолошки карактер повратка, недостатак смештаја, или су куће одузете или уништене, или, ако говоримо о урбаном становништву, немогућ је повратак због тога, што су станови, односно станарска права одузета, а још увек се не враћају, иако постоје споразуми, који обавезују Хрватску, да се врате та станарска права. Оно што Хрватска сада ради, јесте ублажавање тог проблема кроз покушај стамбеног збрињавања, на начин да се шаљу потенцијалним повратницима упитници, у којима морају доказати, да немају никакву другу имовину. Дакле ни један квадратни метар стамбеног простора, нити земљишта не смеју имати. То је услов за одређени облик стамбеног збрињавања. Не да се врати стан, него одређени облик стамбеног збрињавања, и то на неодређено време. Затим, препрека даљем повратку јесте недостатак посла. Наиме, велики део Хрвата немају посла, а Срби су у одређеним службама заступљени само симболично. Надаље, један велики проблем је дискриминација са стране локалне власти, који се манифестује у најгорим својим облицима. Затим, учестало и систематско прогањање и хапшење великог броја повратника. Надаље, уопште није решен правни режим повратка имовине. Један од проблема који није решен, а везан је за избеглице, је непризнавање радног стажа за време Републике Српске Крајине. Надаље, Европским споразумом, писмом о намерама владе Хрватске 1996-е године, и касније донесеним прописима Хрватска се обавезала на формализацију радног стажа људи, који су живели за време рата на подручју Републике Српске Крајине. Међутим, само један мањи део је тиме обухваћен, највећи део наиме, до дана данашњег није успео да формализује радни стаж. И на жалост не само тај део за време Републике Српске Крајине, него велики део људи је имао проблема са регулисањем радног стажа и пре 1991-е године, тако да се непризнати радни стаж мери милионима година. Затим, препрека повратку избеглица јесте проблем реинтеграције у месту одакле су отишли. Наиме, још до дана данашњег у великом броју, првенствено у руралним подручјима, нема струје, нема телефона, путеви нису изграђени, или су потпуно дотрајали, нема школа. Да вам само кажем, да Бели Манастир, који није – да тако кажем – решен Бљеском и Олујом, него је ушао у састав Хрватске мирним путем, где је живело до 1991-е године између 70 и 80 одсто Срба, ове године – неznam да ли сте упознати господине – да од ове године први пут неће бити ни наставе на српском језику. Ве-

лики део одлази, и континуирано одлази, а други део који је остао, шаље децу у хрватске школе. То је један од начина додатног притиска на Србе који су остали тамо. Исто тако, заступљеност у управи, полицији, правосудју, школству исто је сведено на један симболичан број. Кад говоримо о суђењима, онда је на основу статистичких података и хрватских извора видљиво, да је проценат од свих суђења за ратне злочине, 95 одсто се односи на суђење Србима. Наравно, највећи део тих суђења представља фарсу, нисмо против суђења ратним злочинцима, али највећи део је фарса, и у функцији је даљег притиска на Србе који су остали, односно да они Срби, који желе да се врате, да изгубе и задњу наду да се могу вратити у своја места бившег боравка. Исто тако могу рећи, да ни Међународна заједница, кад је у питању међународни трибунал у Хагу, није ништа боља по том питању. Поред свега оног што се десило за време Бљеска, Олује и читавог низа других акција, и пре ратних дешавања на подручју великих градова, где је велики број Срба затваран и убијан, а касније је цели простор практично етнички очишћен од Срба. То је незамисливо у данашњем савременом свету, а на жалост то се десило. Међутим и поред свега тога, међународни трибунал у Хагу, осим Готовине, ћути, практично тамо нема ниједног Хрвата осумњиченог за ратне злочине у Хрватској. Били су Маркач и још један, међутим враћени су. Дакле, осим Готовине, и пре Готовине ниједан Хрват није био у Хагу припремљен за суђење за злочине против Срба. А и то говори о односу – првенствено Европе, али не само Европе – према том проблему. Када говоримо о медијима, онда се може очито видети да практично не постоји било какав простор на српском језику у Хрватској, у било ком медију. Практично не постоји. Чак сам гледао неке писане медије, где се и Срби објављују тамо, и највећи број тих медија је писан латиницом, а не ћирилицом. На жалост. Све више употребљавају хрватске термине, а не српске термине. Дакле, једна асимилација, која је присутна, и видљива, и очита. Тако је и Стипе Шувар у једном свом разговору изјавио да према његовој процени и сазнањима 15 хиљада Срба данас пишу као Хрвати. Колега Орлић је политичар и социолог. Дакле, ако не говоримо на овакав начин о свим тим проблемима, онда прети опасност да уђемо у неке сфере, фарсе и лицемерства. Дакле, о тим проблемима се мора отворено говорити, не само ми овде, него и влада Србије. Чињеница је да је влада Србије не само у овом сазиву, него и у претходним сазивима, практично занемарила тај проблем, не само избеглица на овим просторима, него положај Срба у Хрватској, иако постоји читав низ докумената који регулишу ту материју. Да не спомињем онај претходни, али споменућу Европски споразум који је јасно навео шта

Хрватска мора предузети према положају Срба у Хрватској. Исто тако након Европског споразума у том процесу реинтеграције, мирне реинтеграције Славоније, Барање и Западног Срема у правни систем Хрватске, хрватска влада је издала једно писмо о намерама, а то касније чак и законима потврдила, о томе, да жели решити тај проблем. Међутим, све се задржало на декларацијама, на прописима. У стварности нема никаквог помака. Пре једно десет година је бивша Савезна Република Југославија потписала споразум о нормализацији односа са Хрватском. Дефинисала је све те проблеме, међутим и поред тога се ти проблеми не решавају. На крају, да кажем исто тако, да је имовинске проблеме дефинисао споразум о сукцесији између држава које су настале на простору бивше Југославије, Хрватска је задња потписала, односно и ратификовала у Сабору, међутим до дана данашњег се не придржава тог међународног споразума. Хвала!

– Господине Орловићу, хоћете ли реаговати?

– Наравно. Врло је тешко заправо, одговорити на цели један сет питања која су отворена. Покушаћу. Наравно, када је реч о информацијама које су изнете, углавном се ја слажем са већином од њих, оне су више-мање опће познате, са страшним проблемима који су се десили у рату, и који се дешавају после рата. Нису баш нужно сви точни, али није ни поента у томе. Ја бих хтио фокусирати на нешто друго. Гледајте, вјеројатно је из ове земље, из Србије отишло неколико хиљада или десетак хиљада Мађара. И вјеројатно имају као група један свој јасан став што мисле о Србији, о Војводини или о чему другом. У Италији имате једну велику групу Езула, Талијана који су отишли тамо. Политички су организовани, имају своје ставове, 50 година је прошло, и даље имају врло јасно дефинирани став. Међутим, постоји увјек, у пракси почиње се то све више видети у Хрватској, заправо разлика између оних, који су заправо – неznam како да их дефинирам – трајне избеглице, значи особе које се заправо не враћају, не желе. То није моје да процјеним, али десет године је прошло од почетка процеса могућности повратка. Хиљаде су то искористиле. Ми у овом тренутку имамо, само на подручју карловачке жупаније 25 села без струје, са људима који су се вратили, који чекају струју тамо. Има 38 села у сисачкој, говорим о Кордунији и Банији. Само примера ради. Што хоћу рећи? Потпуно се слажем, и вјеројатно ћемо се Ви и ја сложити око масе ствари које сте Ви ту изнели. Међутим мој положај, мој став и моје гледање је став оног, ко је остао и оног, који је дио Хрватске. Као Хрватски грађанин, јер моја обитељ је дошла 1689-е. Та земља, која се зове Република Хрватска моја је земља, моја је зато што сам ју једнако градио као што вјеројатно већина Срба која је дошла у ову земљу, бар у сјеверни дио Војводине, исто тако

имају отприлике толки стаж. Отприлике, можда 100 година више или мање. Хоћу рећи да тај осјећај припадности једној земљи не мења чињеница, да она у овом тренутку није оно што би требала да буде. Али, исто тако не желим прихватити став, да ћемо на том остати, замрзнути ствари, и држати се у позицији то је тако, ми то не прихваћамо и готово је. Поента је уз апсолутно право свих људи који не живе у Хрватској да коментирају. Дапаче требају. Пожељно је, добро је и подржавамо, али бит ствари је да, заправо, остваривање права – бићу врло искрен и отворен овде – и за оне који нису дошли, и за нас који смо тамо. Који смо преживјели ратне године у врло неповољном окружењу, и ове године повратка, и на крају крајева то раде они ваши Далматинци, Величани, који живе у тим селима без струје и воде. Имате примере. Ево један конкретни, Кистање. То је једно село, мјесто заправо, које је било апсолутно српско. Српско село, цело је отишло, изгнано '95-е године, на њихово место су насељени Јањевци, Хрвати са Косова. Кистањци су се вратили мало-помало. Ми имамо ситуацију, да су на претпрошлим изборима, за локалне изборе Срби имали 2 од 15 вјећника. На овим изборима Срби имају 13 од 15 вјећника. Вратили су се. Неколи година је било врло тешко, врло гадно, но били су тамо, нешто су учинили. То је оно, што желим рећи. Не ускраћујући потом право Вама или било коме другоме, да наравно са пуним правом, истражи своја појединачна права, и своја колективна права, и има колективно сјећање, почевши, можда од Јасеновца. Можемо причати о тисућу других ствари. То уопће није упитно. О оном што ја фокусирам, не доводећи уопће у питање ваше право да тако размишљате, а и многи други. Да има један историјски оквир, који постоји када је ријеч о Србима, о Мађарима, када је ријеч о многим другима. Друго је конкретно временско раздобље садашње, у којем кроз некакве законе које имамо, који нису савршени, и некаква тијела, које мањине имају или немају, а требале би имати, покушавамо нешто постићи. Ја сам особно – и тиме ћу закључити, заговорник тога, да не губећи оријентир за неку ширу причу, покушамо дјеловат локално, и ово, због чега сам ја дошао овамо, и заправо због чега ми се цијела ова иницијатива свиђа, заправо да је једна мала мјесна заједница осетила потребу да отворено разговара, да је позвала људе из других земаља да кажу, каква су њихова искуства. И ово је сјајно, кад би барем било десетак, петнаестак таквих мјесних заједница у земљи из које ја долазим, био бих силно поносан, односно био бих поноснији на земљу из које долазим, јер код нас је на жалост та затвореност већа. Овај примјер, примјер Војводине, примјер вас, који ту живите, а не само што живите, него сте спремни отворено разговарати о проблемима и ономе што је добро, показује прави пут, по мени. Хвала!

Модел Мађарске

Поштоване даме и господо! Мени је припала част, да вам причам о томе, како изгледају мањинске аутономије у Мађарској, и то у контексту суживота мањине и већине. Шта је потребно за суживот? Пре свега да постоје различите заједнице које би заједно живеле, а друго што је потребно, то је нека врста заједнице, која може да буде заједнички живот, а може и паралелни живот. Да заједнице живе на истој територији. Ми смо присталице тога, да тај живот буде заједнички, и тражимо оне форме организовања друштва, и она правна решења, која омогућавају један заједнички живот, а истовремено обезбеђују да те различитости у друштву опстану, и да те заједнице дугорочно постоје. Мањинске заједнице могу да постоје у некој друштвеној средини, у некој мимикрији, испод површине неприметно, у сфери приватности. Међутим, у модерном друштву, у модерној држави, држава је присутна у култури, у образовању, просвети, у употреби језика, у свакодневном животу. По нашој процени услов опстанка и заједничког живота преко тога, различитих етничких заједница је постојање неког облика мањинске аутономије. Ако говоримо о искуству Мађарске, оно је у историјском погледу врло богато. У средњовековној Угарској, као у многим средњовековним државама, неке заједнице су располагале посебним правима, имале су посебан статус, имале су неку врсту аутономије. То су на пример у Угарској били Саси од 13-ог века па надаље, или Кумани у 14-ом веку, али и Срби од 15-ог века, нарочито после 1690-е године, када су добили царске привилегије од аустријског цара. Та аутономија, којом је располагала српска заједница у Угарској, односно у Мађарској, је практично у 20-ом веку нестала, изгубила се на територији садашње Мађарске. Тек усвајањем закона о правима националних и етничких мањина у Мађарској 1993-е године су створени правни услови за један облик културне аутономије мањина, па тако и српске мањине у Мађарској. Тај закон из 1993-е године предвиђа формирање такозваних мањинских самоуправа, и то на локалном нивоу у сваком насељу. Знате, да је у Мађарској свако место, свако насеље посебна самоуправа, посеб-

на општина и на државном нивоу. Ако бисмо посматрали каква је једна културна аутономија, и шта су критеријуми постојања једне културне аутономије, по мојој процени постоји барем пет критеријума. Треба да постоји једно самостално бирано тело, легитимно политичко тело, као носилац аутономних права. То су у Мађарској мањинске самоуправе, у Хрватској ћете чути да су то већа националних мањина и тако даље, а овде су неке врсте савета. Други критеријум је, да те самоуправе имају сопствени извршни орган, који је одговоран овом бираном телу. Трећи услов је да ова тела располажу аутономним надлежностима у области културе, просвете, високог образовања, штампе и медија, службене употребе језика, и у погледу уређивања сопствене структуре и начина рада бираних тела. Те надлежности не би се требале односити само на појединачне одлуке, него би требале бити надлежности регулативног типа. Четврти критеријум је да те самоуправе располажу сопственом имовином, и да имају независне приходе. А као пети критеријум би се могао формулисати да треба да постоје не само њихова средства, правна и финансијска, него ту спадају пре свега мањинске установе, мрежа тих установа у области културе, просвете, евентуално високог образовања, штампе и медија, евентуално и науке. По нашој процени, проучавајући разне правне прописе, ових пет критеријума бисмо могли прописати за постојање једне развијене културне аутономије, мањинске културне аутономије. Као што сам рекао, мањински закон из 1993-е године у Мађарској предвиђа да се у оквиру локалних избора изабере петочлана представничка тела у свим насељима, и то за сваку мањину где она живи. Те месне мањинске самоуправе би према том закону имале право да буду консултоване, питане при доношењу одлука у локалним органима власти, у локалним самоуправама код општинских одлука, које се тичу школства и културе, мањинске заједнице у том месту. Не само да буду консултоване, него те месне мањинске самоуправе имају право, да без њихове сагласности, одлуке, које се тичу културе и образовања мањине у датом насељу не могу да се донесу. Чланови тих локалних мањинских самоуправа би имали могућности да бирају своју земаљску самоуправу, то је као Савет националне мањине овде у Србији, тачније скупштину те самоуправе. Ми кажемо земаљска самоуправа, има одређене надлежности у односу на припрему закона у Мађарској, дакле када неко министарство припрема закон који се тиче образовања или културе мањине, онда треба да су те земаљске самоуправе упитане, односно те земаљске самоуправе имају могућности да делегирају чланове у она тела, која доносе одлуке, која се тичу мањине. На шта мислим – пре свега постоји једна државна фондација, преко које се финансирају пројекти из

области културе за све мањине, и рецимо ове земаљске самоуправе имају могућности да делегирају по једног члана у Савете фондација, а постоје и други савети, рецимо при државној телевизији, државном радију, који врше власничке функције над овим установама. Ту мањине имају по једно место загарантовано у тим саветима, дакле земаљске самоуправе имају могућности да делегирају. Најјаче право се јавља на пољу школства. Наиме, када министарство образовања доноси уредбу о програму наставе мањинског језика и књижевности, односно елемената националне историје и културе, ту мањинске земаљске самоуправе имају право вета при усвајању ових докумената, дакле министарство је принуђено да у сарадњи са овим земаљским самоуправама доноси одлуке. Поред тога мањинске самоуправе имају право да оснују културне, просветне, затим медијске установе, односно имају могућности да преузимају већ постојеће такве установе, које су тренутно у власништву локалних самоуправа. Тај закон из 1993-е године је више пута модификован. Последње модификације су извршене 2005-е године, новембра прошле године ступила је на снагу модификација, која представља једну темељну прераду постојећих законских прописа. Донеће се нов закон о избору мањинских самоуправа, и модификоваће се закон о националним етничким мањинама. О чему се ради, које су те промене. У вези са изборним правилима постоје највеће промене, наиме, раније избори су вршени без посебног бирачког списка, и то је омогућило да се у неким местима, у не сувише великом броју случајева узурпирају права мањина, и да се формирају локалне мањинске самоуправе без мањина. Законодавац се нада да са овим новим изборним правилима, који подразумевају формирање посебног бирачког списка, за сваку мањину за мањинске изборе, и обавезом да се истичу само кандидати мањинских организација, а не и кандидати групе грађана и самостални независни кандидати, да ће се с тим стати на пут досадашњим узурпацијама. Проучавајући детаље ових правних прописа, наша процена је да ти нови прописи неће стати на пут тим узурпацијама, неће искључити ове узурпације, али да ће у знатној мери да смање број учесника на мањинским изборима, чак и из мањинских заједница. Овакви избори, ове године, су пред нама. У октобру ће се у оквиру локалних избора одржати мањински избори на локалном нивоу, а идуће године, у марту, на државном нивоу. Још једна битна новина, да на државном нивоу избори се врше по принципу мале листе, дакле они, који добију највише гласова неће бити чланови скупштине земаљске самоуправе, него организације истичу своје листе и биће чисто пропорционални систем избора скупштина земаљских самоуправа. И још једна новина. Досад нисмо имали регионални и средњи ниво мањинских самоупра-

ва, а новим законом се предвиђа формирање мањинских самоуправа на нивоу жупанија. У Мађарској постоји 19 жупанија, плус Будимпешта као главни град. У вези са тим прописима треба истаћи да по нашој процени са једне стране су оквири аутономије донекле сужени са изменом овог закона. Да наведемо неколико примера: на локалном нивоу, на седнице месне самоуправе обавезно је позвати бележника из општине, дакле као секретара општине, и то ће на многим местима да проузрокује проблем, јер бележници не знају језике мањине. Сад, како ће се одвијати седница, и шта је функција бележника кад месна мањинска самоуправа треба да заступа интересе мањинске заједнице у односу на одлуке општине, а у доношењу одлука општине кључну улогу има сам бележник. Тако да је то једна контрадикција, по нашем мишљену. Други проблем, који одавно постоји, је питање рада мањинских самоуправа. Има један независан извор средстава, то је из централног буџета, он је минималан, док већину средстава обезбеђује општина. Ту видимо исто једну противуречност, јер то ограничава самосталност рада месне мањинске самоуправе. Оно што је новина у односу на раније стање, је у томе што је право вета месних мањинских самоуправа ограничено у односу на раније стање. Раније, ако се мањинска самоуправа није сложила са једном одлуком локалне самоуправе, онда је морало доћи до преговора, и да мења свој став општина. Сада по новом не мора да промени свој став општина, него ако нема договора, онда се формира једно мешовито тело, којем једну трећину даје месна мањинска самоуправа, једну трећину општина, једна трећина се са државног нивоа делегира, и ово мешовито тело доноси коначну одлуку. Затим, оно што бих још истакао у вези са овим изменама то је следеће: да преузимање и оснивање установа од стране мањинских самоуправа је раније било ограничено тиме, што није било решено финансирање. Извори финансирања нису били обезбеђени законом за ове установе. Сада, измењени закон предвиђа финансирање преузетих установа, односно финансирање образовних установа, које су основале мањинске самоуправе. За модел финансирања тих образовних установа, као у случају: школа или верских заједница у Мађарској, ту су извори прилагођени просечном броју ђака у одељењу у држави. Значи да у чисто мањинској настави обично је та цифра мања, па онда један део буџета још увек није покривен. Међутим, отворен је пут, на неки начин ипак то је регулисано, и сад има примера за преузимање образовних установа од стране мањинских самоуправа. О једној другој области исто морам да кажем неколико речи да је дошло до измена. Пре тога сам заборавио да кажем да је сад будимпештански ниво мањинских самоуправа које су раније постојале, изједначен са овим новоформираним

жупанијским нивоом. Ни на нивоу жупаније не постоји право вета мањинских самоуправа. На будимпештанском нивоу то значи одузимање постојећег права вета. Дакле да пређем на једну другу област: службена употреба језика мањине. То је по нашем мишљењу део аутономије. Ту се јавља следећи проблем: закон из '93-е је предвиђао: уколико месна мањинска самоуправа иницира истицање двојезичних натписа, онда без обзира на бројност мањинске заједнице, то би било обавезно да се учини, али нису постојали критеријуми за аутоматско увођење двојезичности у натписима или у администрацији на локалном нивоу. Сада измењени закон не уводи никакав аутоматизам, међутим иницијатива месне мањинске самоуправе сада више није довољна за увођење службене употребе мањинског језика, него је потребно одобрење од стране локалне самоуправе, од стране општине за то. Већина треба да одобри употребу мањинских права, што је за нас противуречна појава. На крају бих пар речи рекао о – ја бих то назвао условом – политичкој аутономији мањина. То је једно питање како је регулисана, колика је самосталност мањинских самоуправа, пре свега на државном нивоу, у регулисању сопственог рада и сопствене структуре, и колика су права мањинске самоуправе да регулише односе у сопственој заједници. У закону из 1993-е је била потпуна слобода за регулисање структуре и рада земаљских мањинских самоуправа. На тај начин, да је закон прописивао да скуп електора, који бира скупштину земаљске самоуправе може сам да реши колико ће чланова имати скупштина, између броја од 13 до 53 скупштинара, а после је мањинска самоуправа имала право да доноси свој статут, да ће регулисати каква тела ће имати у тој самоуправи: одбори председништва, које су њихове надлежности, како се односе један према другоме, која је процедура доношења одлука и тако даље. Сада измењени закон детаљно регулише структуру и рад земаљских мањинских самоуправа, и то на исти начин, као што је то регулисано Законом о локалним самоуправама за општине. Дакле престала је та слобода прилагођавања структуре земаљских самоуправа традицијама појединих мањина, и слободе решавања које врста тела ћемо формирати унутар земаљске самоуправе. А у категорију политичке аутономије спада – по нашој процени – право на посебног заступника у парламенту за одређену националну мањину. Закон из 1993-е године предвиђа са једном самоодредбом, параграфом, право националних етничких мањина у Мађарској да буду заступљене, да имају свог заступника у парламенту, и то на начин, који се прописује посебним законом. Тај закон до дана данашњег није донет, измена мањинског закона из 2005-е године оставила је нетакнутим овај пропис, и ни данас ово питање није решено, и мањине нису присутне у мађарском парла-

менту као мањине. Наравно, има пореклом ромских и немачких посланика у редовима појединих парламентарних странака, али то не сматрамо делом наше аутономије. У Мађарској, у политичкој елити постоји – једно мишљење, и то од 1848-е – да мањине доживљавају као политичке Мађаре – да тако кажем. Прихватају их ако се интегришу у неку од политичких странака мађарских, али за њих је непожељно, да се мањине, као посебан фактор, јављају у саставу народне скупштине. И обично има разних аргумената зашто не би требали да добију посланика у парламенту, иако закон то предвиђа. Једно од тих мишљења да би мањине могле постати језичак владе у одлучивању о државном буџету. Знамо да у Европи има доста примера да су мањине језичак владе. Ипак, те се државе нису распале због тога, нису доживеле неки крах. Мислимо да су мањински посланици мање зло за национално јединство једне државе, него екстремистичке странке, које исто са малим бројем својих посланика у парламенту могу много већи проблем да проузрокују од мањина, које се обично врло одговорно понашају у народним скупштинама, и представљају обично умерену политику. Хвала вам на пажњи!

Модел Румуније

Тренутно сам професор у Орадеу на хришћанском универзитету Партиум, који је, као што највероватније и знате, један мађарски приватни универзитет, на чијем челу је једно тело састављено од бискупа и осталих представника традиционалних конфесија. Универзитет је основан уз помоћи Мађарске и са истом таквом помоћу функционише и даље. На питање, како се појављује универзитет у Трансилванији ћу се вратити током свог излагања. А што се мог личног животног пута тиче, рекао бих толико, да имам много везе са Орадеом. Рођен сам у околини, тамо сам почео своје активности, па сам наставио на Универзитету у Клужу, а 16 година сам провео у Букурешту, тамо сам живео, и био сам уредник издавачке куће Критериј. Средином осамдесетих година под именом Круг Лимес, основао сам једну опозициону групу, од трансилванијских мађарских интелектуалаца. Састајали смо се на различитим местима. Тада је режим Чаушескуа већ био толико груб, да смо били потпуно истиснути из јавног живота и нисмо имали никакве могућности за изражавање. Али, треба да истакнем, да у претходом периоду, током седамдесетих и почетком осамдесетих су се појавиле значајне књиге. Често и такве, које се у тадашњој Мађарској нису могле издати. Ове могућности су нестале, и онда смо основали један алтернативни, унутрашњи форум, у чијим оквирима смо покушавали да се припремимо за период после комунизма. Наше разговоре смо снимали на магнетофон, правили смо белешке и опет отварали дискусије о њима. Циљ је био, да цели материјал пребацимо у Мађарску и тамо, уз помоћ наших пријатеља из опозиције, то публикујемо. Само један додатак тадашњем времену: оног дана када је последња транша текстова стигла у Мађарску, тог дана у мом стану у Букурешту се појавио злогласни Секуритате, тј. Румунска тајна полиција. Извршили су претрес стана, и све су однели: безброј књига, рукописа, магнетофонске траке. До данашњег дана ми ништа нису вратили од тога. И ово је карактеристично за румунске прилике. Ја сам 1996. покушао да све то повратим, када је у Румунији дошла на власт једна влада, која тако рећи, није била састављена од представника

посткомуниста, под руководством председника Емила Константинескуа. Мислио сам, да ће се онда нешто променити и у руковођењу тајним службама. Уз помоћ својих пријатеља, поднео сам са правне стране добро формулисану молбу код Румунске тајне службе. Нисам тражио свој лични досије, него повраћај одузетих докумената. Добио сам генијалан одговор: мојој молби не могу да удовоље због тога, што су поменута документа уништена током револуције. Ово је један савршен одговор, пошто нема начина за контролу. Ко може доказати, да се то није тако одиграло, да је то обична лаж. Дакле, у таквој ситуацији, у фебруару '87. код мене је извршен претрес, у време када су мађарско-румунски односи већ били много натегнути. Било је то време, ако се неко тога сећа, када је Мађаш Сиреш већ испред мађарске партије оштро критиковао румунску политику. Непосредно пре тога, у јесен '87 се појавио велики рад, Историја Трансилваније у три тома што је изазвало огроман скандал у Румунији. Почела је велика кампања у штампи. Мој стан у Букурешту, између осталог је пружао прилику за разноразне сусрете. Још један карактеристичан детаљ везан за тадашње прилике: без обзира на то што сам се ја везивао за тадашњу мађарску опозицију и имао сам своје канале према њима, живећи у Букурешту имао сам и изврсне везе са амбасадом Мађарске. У то време много изврских људи је радило тамо, који нису били опозиција, у тој ситуацији то нису могли себи допустити, или нису се ни слагали са опозицијом, али су према мени били толерантни, знали су ко сам, шта сам. Имали смо изврсне везе и они су допремали код мене на десетину књига Историје Трансилваније, а одатле су носили даље моји пријатељи из Трансилваније. Дакле, ни ово се није свидело румунским тајним службама, па се десило оно што се десило. Све ово сам споменуо због тога што, као крајњи резултат, сам одстрањен из Критеријума и доспевши у крајње немогућ положај, заједно са породицом тражио сам дозволу за пресељење у Мађарску. Наравно, само што ме нису гурали да идем.

Дакле, све ово сам изнео као увод, пошто на почетку мог предавања би говорио о мађарско-мађарским везама, односно прочитао бих један кратак текст, јер, иако не бих рекао да сам стручњак за ово питање, једноставно ту живим. Са својом породицом живим у Мађарској од 1988, и могу да вам признам да и дан данас са великим занимањем проучавам ту земљу, која ми је домовина, а домовином сам је сматрао и пре него што сам се тамо населио, пошто живети у околини Орадеа, па увек је била ближа Будимпешта него Букурешт. Дакле, за мене није био никакав проблем осећај припадности. Без обзира на то, морам овако да се изразим, што са изузетно великим занимањем проучавам ту државу, до дана данашњег нисам успео

да се потпуно интегришем. По свему судећи, то је фактички немогуће. Ово се може и трагично посматрати, а може се и тако, да човек носи са собом своје разне идентитете, регионални идентитет, форме социјализације, форме породице и све то саставља. Ово је све хармонично, али како може да се integriше у мађарски живот један човек, који је и пре тога живео у једној масивној мађарској средини, пошто крај, где сам ја одрастао спада у те средине. Без обзира на све то, могу вам рећи, да неко ко је са стране дошао у Мађарску, као одрастао и зрео човек, и ако каже да је он успео савршено да се integriше, он по мени не говори истину.

Дакле, сада врло кратко о том тексту, који сам већ малоре споменуо, па би после тога прешао на приказ ситуације у Румунији, кратко, помало историјски и због тога и врло шематски.

Један мој читалац у Мађарској, реагујући на моју геополитичку рубрику у дневнику *Magyar Hírlap*, где сам написао чланак о Пољској, овако ме цитира: "Код једног дела Пољака, слично Мађарима и даље је веома изражена склоност ка ревизионизму." Дакле, ово сам видео у једном писму читаоца, пре неки дан, који је реаговао на мој чланак. У том чланку ја сам писао о томе, позивајући се на Мrojeка, који се вратио из емиграције, да су праве позорнице пољске националне фантазије и даље Вилно, то јест Виљнус, дакле главни град Литваније, али који је за пољаке и даље Вилно, односно Лвов, некадашњи Лемберг, који је један од већих градова у Украјини под именом Волхинија. Дакле, ради се о територијама, који су прво освојили руси, па совјети, па су данас део нових источноевропских националних држава, али историјски су припадали Пољској. Пошто нема унутрашњег консензуса између две Пољске, између праве и истинске Пољске и између света фантазије везане за те две Пољске, сама Пољска држава болује од геополитичке сметње идентитета. Слична је ситуација и са Мађарском, где фантазију једне половине и даље закупа просторни Карпатски басен, а друга половина се помирила са малом Мађарском, који је усредсређена на Будимпешту. На који сам закључак дошао у већ споменутом чланку? Једна од страна, дакле половина Мађарске је нешто мало већа, него друга половина. Државом се може управљати, али истинског живота у недостатку унутрашњег консензуса нема. Дакле, то је узрок болести, пошто ни код Пољака не постоји унутрашњи консензус између праве и истинске Пољске, између историјске и данас постојеће Пољске, а исти је случај и са Мађарском. Дакле, ја сам указао на то да су два пријатеља једнако болесна, тако сам покушао да искористим изреку Пољак-Мађар два пријатеља (полак-венгел два братанки), као што је то и познато. Значи ли то да сам пронашао узрок болести у ревизионизму? Али онда бих сада поставио

питање, може ли се сматрати ревизионистом тај који не може да се помири са тиме да једна земља може да изгуби историјски континуитет? Који носи са собом доживљај једног другог простора, зато што је отцепљен, зато што су га отцепили од трупа, али на један чудноват начин остатком се не сматра сачувана територија државе, него он сам, који је остао изван граница. Дакле, значи ли то да сви ми, а сада већ говорим само о Мађарима, који смо остали ван матице, а не знамо и нећемо ни културно, ни политички да се интегришемо у једну другу нацију, дакле, да ли смо сви ми егзистенцијално ревизионисти? Настала је интересантна ситуација. Док Србија, Румунија, Украјина и Словачка нас који смо отцепљени од матице не зна да интегрише, дотле у тишини, та матица се лепо отцепила од нас. Мислим да је дошло време, да се ово чудно отцепљење, то јест стадијуми отцепљења матице од мањина испита у једном великом истраживачком пројекту. Желео бих да закључим, да овде нема и не може бити говора о некаквој увредљивости. Оно што се десило, по мом схватању је било неизбежно и у неку руку судбинско. И ово није само жалостан продукт Кадаревог система, него једног периода од безмало сто година, и једног суженог историјског простора. А дошло је време да се изведу консеквенце, у овим, за развој мађарске нације радикално промењеним околностима. Можемо дати неке тренутачне напомене, претходне емпиријске напомене, а суштина ових је у томе, да мађарска левица у овом тренутку, без обзира говоримо ли о социјалистичкој или либералној левици, једноставно нема историјски осећај и нема историјску свест. Истовремено десница, без обзира да ли се ради о конзервативно-либералној или о радикалној, налази се у клопци замишљене националне историјске наративе и не зна шта да ради са чињеницом, да историјска Мађарска никад није била искључива територија мађарске нације. Дакле, врло кратко, ово је постојећа ситуација. Још једна ситница, не приличи баш пуно конференцији, али ћу да споменем, пошто ствар има своју војвођанску димензију и добро приказује, поред велике политике, на нивоу обичног човека, на нивоу психологије, како се одражава ова ствар. Највероватније и ви сте гледали емисију Мегастар (Мега звезда), или сте барем чули о томе. Исто тако сте поносни на Магдолну као што смо и ми. Међутим, није сигурно, да знате и то да телевизија ТВ2, која је емитовала ту емисију има свој „блог“. Ово је сад јако у моди, чак и премијер користи за обраћање а и сви други. Односно, то је комуникација преко Интернета са познатима или непознатима. И ТВ2 има један такав форум, где се свако јавља, и износи своје мишљење. Један од мојих ближњих рођака врло темељно прати малопре споменуту емисију, па је погледао и шта су писали након последње емисије када је Магдолна без проблема ушла у

финале. Појавио се текст следеће садржине: „Страшна је ова земља” – пише неко. „Шта је то Мегастар? У првој емисији је победила једна Буца, у другој један Ром, а у трећој ће да победи неко ван границе. Да ли ће победник четврте бити неко са пола ноге. Па зар овде нико нормалан неће да победи у једном Мегастару?” Дакле, ту смо отприлике. Наравно, ово сам рекао само ради шале. Много више помаже целој ствари појава чији смо били сведоци. Наравно, много људи ће из овог схватити, каква је ситуација у Мађарској, али и та ситуација је дата, дакле постоји. И са овим треба рачунати, ако нећемо да прибегнемо политичким манифестима, без тога да будемо начисто са оним шта ће они произвести. Зато треба посматрати ситуацију у Мађарској у свом правом светлу.

Дакле, након свега овог, прешао бих на излагање ситуације у Румунији, с тим, да приликом спомињања Трансилваније треба имати у виду, да Мађари у Трансилванији не значе само историјску Трансилванију, него један много шири простор, где спада и Партиум односно Банат, део Баната који је припао Румунији. Реч је о ситуацији после 1918. Први број Источних новина појавио се у Клужу на Божић 1918, после је израстао у главно гласило Мађара у Трансилванији. Наравно и пре тога су постојали листови на мађарском, који су и опстали. Поменуте Источне новине, прилагођавајући се новој ситуацији а исто тако и духу тадашњег раздобља дају следећи наслов редакцијском коментару: „Стојимо пред тобом непозната судбино.” Дакле, покушаћу врло кратко да прикажем различите историјске стадијуме, тако да имате увида и у то, какве су биле везе Мађара са матицом. Прва велика иницијатива, која је имала за циљ да Мађари у Трансилванији одреде свој политички идентитет, везује се за име Кароља Коса и Арпада Папа. Они су саставили манифест на почетку двадесетих година, у коме су покушали да оснују једну народну, либералну, демократску, али наглашену народну и регионалну странку, која би била способна да артикулише и представља интерес Мађара у Трансилванији. У тим првим годинама још је изгледало да ће једна од најважнијих румунских странака, Национална странка, Национална странка Трансилваније, која је касније постала позната под именом Национална сељачка странка, пошто се фузионисала са једном сељачком партијом, бити главна партија за представљање мађарских интереса. Ова национална партија је још 1918. године нудила аутономију Мађарима у Трансилванији, пре свега Секељима. У то време то је било потпуно логично, они су тако и мислили, то им је било и у програму, дакле оне ствари које својевремено нису добили од мађарске владе, односно влада. Ово обећање нису успели испунити, јер кад је 1928. године Национална сељачка странка, странка Јулиа Маниа дошла на власт

у Румунији, онда више није предлагала националну аутономију, него једну озбиљну федералну структуру за Румунију, што је могла да уради и из разлога, што се фузионисала са још једном странком, са једном странком која је такође имала регионална обележја. Тај део се из некадашње Руске царевине прикључио Румунији и хтео је да сачува своје специфичности. Дакле било је шансе за то, да Национална сељачка странка, после доласка на власт, може да обезбеди федерализацију земље. Али није успела да спроведе своју намеру. У то време је постојао један такозвани Крунски савет, који је имао својеврсно право вета на сваки законски предлог, који по њима није био у складу са Уставом. Дакле, ова странка није успела да обезбеди ни то, да њен Нацрт закона дође пред посланике. На Нацрт је стављен вето, пошто је био у супротности са Румунским уставом, који је одсликавао једну строгу централистичку националну државу.

Следећи стадијум. Дакле ова почетна аутономистичка, регионалистичка, на румунске партнере ослоњена конструкција, чији главни заговорник је био Карољ Кош, а која је у ствари била зачетак трансилванијизма, хтела је да буде аутономна не само у односу на Букурешт, него и у односу на Будимпешту, скинута са дневног реда. Крајем двадесетих година прошлог века напokon је основана и консолидована Земаљска мађарска партија, са јасном будимпештанском позадином. Није случајно да међу водећим фигурама било је повратника из Мађарске, на пример Миклош Бетлен некадашњи министар спољних послова Мађарске, који се вратио у Клуж. Не само због тога да спаси своја имања, јер по тадашњим правилима, онај који се није вратио, изгубио би право на имање, него и због тога да би одиграо своју улогу у мађарском јавном и културном животу. Земаљска мађарска партија одредила је две ствари у мађарској политици у Трансилванији. Прво да је била пупчаном врпцом везана за Будимпешту, што је подразумевало како политичко, тако и финансијско руковођење из Будимпеште, а друго, да је створила једнопартијски систем код Мађара у Трансилванији. Ово је створило две традиције. Не бих хтео ни на који начин да оспорим њихове заслуге. Били су изврсни људи, ушли су у парламент Румуније. Тамо су стављали људе који су изврсно говорили румунски језик, представљали су мађарске интересе, у оштрим ситуацијама постигли су шта је било могуће. Али ова партија није допустила, није трпела никакву другу политичку иницијативу, а поред тога ни на који начин никад није оспоравала руковођење из Будимпеште. Дакле није била, или није хтела ни бити аутономна од Будимпеште. На почетку тридесетих година постојала је једна левичарска иницијатива. Покушала је да покрене један аутономан покрет, али није у томе успела. Једина шанса им је била да буду на крајњој леви-

ци, и то је имало свој наставак после 1945. Али ово их је везало за једну другачију политичку структуру власти, из чега је опет направљена традиција. У прво време су били везани за Москву и Комунистичку интернационалу, а касније све више за Румунски партијски врх. Дакле, као пандам оној другој, која је зависила од Будимпеште. Дакле, ни у овом случају не можемо да говоримо о аутономној политичкој снази.

О периоду између 1940–1944. рекао бих једну ствар, која је врло слична анегдоти. Као што знамо, у том периоду на основу Друге Бечке одлуке Северна Трансилванија је прикључена Мађарској. Ово је била велика територија, са великим градовима: Ораде, Клуј, Тургу Мурес и све територије где су живели Секуљи. Нећу да вам причам приче о овоме, него о томе да због тога мађарски комунисти из Северне Трансилваније су се нашли у тешком положају, требали су да одлуче које ће становиште они заузети. Да ли да прихвате или да не прихвате одлуку из Беча. О томе сам и сам правно интервјуе у седамдесетим годинама, док сам живео у Румунији са старим политичарима, без обзира којој оријентацији су припадали. Пре свега су ми били интересантни комунисти, јер после 1945. су они узели власт. Дакле они су из прве руке могли много штошта да кажу, пошто у то време архиви су били још недоступни. Тако сам сазнао од једног учесника, да су мађарски комунисти из Северне Трансилваније у илегалу послали депутацију у Москву. Да пита какву позицију да заузму по том питању. Пошто су у основи они то прихватили. По неком здравом разуму то је за њих било прихватљиво, пола овамо, пола тамо, они су то могли тако да прихвате. И онда су отишли у Москву. Тамо их је примио Димитров, који је организовао један састанак са комунистима емигрантима из Будимпеште, Мађарске и Румуније односно депутације из Северне Трансилваније. Да се три стране ту договоре о заједничком становишту. Са мађарске стране су били тамо Ракоши, Реваи, са Румунске стране Ана Паукер, Кисњевски и други. А најинтересантније је било, барем по речима једног од учесника који је у то време био млади комуниста, следеће: „Замислите, ови су били већином или искључиво пореклом Јевреји, а свађали су се ко слепци о Трансилванији. По Мађарима територија је требала да припадне Мађарској, а Румуни су наравно рекли да је то њихово.” Наравно, после је историја решила ово питање, совјети се једно време нису изјашњавали, али су напokon донели одлуку. Ово сам испричао само као једну занимљивост.

После 1945. настала је једна нова ситуација. Почела је нова историјска ера у Румунији, где су Мађари под вођством Мађарског народног савеза добили озбиљну политичку улогу. Пратећи другу структуру, у другој форми, али поновио се модел који је пратила Земаљска мађарска странка и

својевремено покрет левице. Дакле, поновио се једнопартијски систем, пошто Мађарски народни савез није трпео поред себе никакву другу мађарску организацију, и поновило се и то да су се везала за руководство Румунске Комунистичке Партије. Наиме, вође Мађарског народног савеза су били прикривени комунисти, ово отворено нису узели на себе, нису то признали, али је свако знао да су били комунисти. О томе сам лично причао са Шандором Качоом и са другима и питао сам их, како им није сметало када су ишли да агитују међу Секуљима, да о томе никоме нису говорили. Он је рекао не, уопште им то није сметао. Ово једноставно није било упутно, јер онда људи не би гласали на њих. Али наравно, било је опште познато, за кога су они везани. Савез је имао огромну снагу, самостално су се изборили за места у Румунском парламенту на изборима 1946. године. Иначе ове изборе су увелико лажирали у Румунији. Историјске партије тада су уништили: Националну сељачку странку, Националну либералну странку, пошто су они имали евидентну већину наспрам комуниста, али насилно су програсили за победника Комунистички социјалдемократски фронт. Дозволили су пролаз Мађарског народног савеза, пошто је сам обезбедио гласове свих Мађара. Треба и ово разумети, и ово је имало своју логику. Поратна атмосфера, освета, многи су видели спас у томе да постану комунисти. Дакле, није ништа чудновато да је временом свакоме постало јасно где стоји Мађарски народни савез. Међутим, то већину румунских Мађара није одвратио од тога да гласају за Савез. Већ је приликом стварања Мађарског народног савеза био кодирано да ће природно пасти, па већ од 1949. године, када више није био потребан, прво је искоришћен за чисто пропагандне сврхе, а након тога је и укинут. Што се тиче пропагандне акције, ево још једне анегдоте. 1949. године Мађарски народни савез већ није имао никакву политичку улогу, али још је имао организацију, нарочито међу Секуљима католичког порекла. Онда је био искоришћен за то да би се помогли мађарски комунисти, приликом чувеног процеса Рајку. Мађарски народни савез је служио за то да о овом питању прича са секуљима, да и они искажу шта је по њима праведно и да се обезбеди њихова подршка за осуђење и погубљење Рајка. У Савезу су мислили да ће имати тежак посао, да ће бити потребна велика агитација да би их убедили. Видео сам један унутрашњи извештај, који је писао један од тадашњих вођа Мађарског народног савеза, и дан данас чувам тај извештај. Где он са запрепашћењем констатује како здушно подржавају поштени Секуљи осуду Рајка. Није му било јасно, шта је сад. Они сигурно нису били комунисти, пошто је познато да је процес креирао режим Ракошија. Па се испоставило, све је било због тога што су Рајка сматрали одго-

ворним за притварање бискупа Миндсентија и били су у уверењу да је због тога заслужио казну. Дакле за ово је служио Мађарски народни савез.

У политичком смислу нема се шта рећи о ери комунизма. У Румунији је политички живот опет кренуо у децембру 1989. Опет су се створили услови, де се Мађари самоорганизују. Сам чин рађања је био изузетно занимљив. Демократски савез Мађара у Румунији (ДСМР) је рођен у Букурешту, и то тако, да је Геза Домонкош, који ми је као директор Критерија био шеф, постао први председник ДСМР. Домонкош је био близак са Јоном Илијескуом, који је постао први човек Румуније после промене система. У том прелазном систему, који се ни из далека не може назвати револуција, а који су у Румунији звали Национални фронт спаса, што је у ствари значило то да су армија и Секуритате напустили Чаушескуа, и у том преврату армије и Секуритатеа били су потребни нови људи, а Илијеску је спадао међу такве. У таквом историјском контексту је рођен ДСМР у Букурешту, али истовремено и у Трансилванији, у Клужу и Тургу Муресу. И тиме је од самог почетка настао један унутрашњи конфликт у самом ДСМР-у. Сукоб између спонтане организације, које иде од доле према горе, односно централног руковођења од стране оних који су у директној или индиректној вези са румунским владајућим структурама. Не може се повући јасна паралела између Мађарског народног савеза и ДСМР-а, пошто и Румунија живи у једној демократији која се споро консолидује, али која ипак гарантује политички плурализам. Дакле, у овом смислу не постоји таква веза, која је постојала у ранијим годинама комунистичког тоталитаризма. Намерно наглашавам ранији комунистички тоталитаризам, пошто је Румунија слично тадашњој Југославији и Бугарској, већ од 1945. живела у једнопартијском систему. Не као Мађарска и Чехословачка. Иначе је и Пољска пратила ту форму захваљујући руској сили. Дакле то су земље где су комунисти на силу дошли на власт већ 1945. године. Дакле, ДСМР сада ужива већу аутономију, али је и даље повезана са румунским владајућим структурама.

Али што се тиче једнопартијског система у редовима самих Мађара, ту ДСМР у стопу прати праксу Земаљске мађарске странке, односно Мађарског народног савеза.

Са овим би и завршио овај кратки историјски приказ, са тим, што бих нешто рекао и о томе, каква је тренутна ситуација. Зато говорим о Румунским политичким односима и ситуацијама, пошто мањински модел, као такав, у Румунији не постоји. Измеђи осталог и због тога, што Мађари у Румунији не сматрају себе мањином, него националном заједницом. Наравно ово звучи формалистички, пошто свако зна да бројчано су Мађари ипак у мањини. Трансилванија има 8 милиона становника, а по званичним

подацима са пописа становништва Мађара има 1.600.000. Дакле мањина су и у самој Трансилванији, а и у менталитету, начину размишљања. Без обзира на то Секуљи и Мађари поред границе не сматрају себе мањином. Други разлог што нема мањинског модела је у томе, што не постоје мањинске самоуправе, какве ипак постоје у Мађарској. То се може оспоравати, може критиковати, али ипак постоји, а како смо и чули, није ни тако лоше, барем на папиру. У Румунији такво нешто нема. Дакле, не постоји ни такво тело које би вршило јавна овлашћења, и имало одређене компетенције у вези питања која се тичу Мађара у Румунији. Са овим нећу да кажем, да ништа не постоји, много ствари је изрегулисано: употреба језика, двојезичне табле, ово су све решили, али на нивоу владе, а политичко представљање Мађара је решено на тај начин, да су Мађари присутни на свим нивоима у владама и жупанијама. Раде шта знају, али немају такво тело које би имало јавна овлашћења. Сад ћу и да докажем, да немају таква овлашћења, и то не на примеру радикалне секуљске аутономије, што све више захтевају тамошњи Мађари. Органи те аутономије, наравно, постоје само на папиру. Али политички реализам у Румунији је и то, да ДСМР, као члан владајуће коалиције, није успела ни то, да већину приволи на прихватање закона о мањинама. Без обзира на то, да без гласова ДСМР влада би пала. Дакле, партија Мађара није само у неким изузетним приликама близу места где се доносе одлуке, него је стално тамо присутна, па ипак није у могућности да убеди своје коалиционе партнере да подрже закон који би макар гарантовао културну аутономију. Врло поједностављено о чему је реч? О томе да образовање, култура, информисање и делови још неких области спадају у надлежност оних органа које би сами Мађари бирали. Само као пример да споменем, да би рецимо ово тело могло да добије од министарства просвете право да именује директоре школа итд. Наравно, државни органи би задржали стручни надзор. Дакле, уопште се не ради о томе, да људи без било какве стручности делегирају и именују, али у надлежност тог органа би спадало именовање директора. Ову замисао ДСМР су бушили пре свега коалициони партнери, и на жалост изгледа да оно што су они сматрали извесним, неће моћи да спроведу у парламенту. Дакле овако тренутно стоје ствари у Румунији, барем што се тиче односа политичких снага и што се тиче мањинског модела.

А на крају би говорио о томе каква је ситуација међу самим Мађарима, између ДСМР и алтернативних организација. Ово је сада врло занимљиво питање, које је и на политичком дневном реду. Највероватније знате да такозвана радикална опозиција већ се дуго припрема за свој упис као посебна партија. А ДСМР свим могућим средствима то спречава. У Румунији

постоји један закон о партијама још из каменог доба. Само у Казахстану постоји нешто слично. Овај закон тражи невероватно много потписа, бројеве личне карте оснивача партије и то чак из 16 жупанија. А у Трансилванији постоји 13 жупанија. Дакле из још 3 жупаније је потребно прикупити неколико стотина потписа. То је још некако изводљиво у Букурешту, али на осталим местима доста тешко. Опозиција је већ једном пала на овом послу, али сад се озбиљније и темељитије припрема. Како ствари сада изгледају, наћи ће решење за овај проблем. Настаће једна нова мађарска партија у Трансилванији, што са собом носи могућност, по ДСМР-у опасност, да Мађари у Трансилванији остану без својих представника у парламенту. Без обзира на то заговорници вишепартијског система не посустају, чак напротив, чини се да се даље деле, јер по најновијим информацијама и радикална опозиција има два пола, која се не слажу један са другим. Није дакле искључено, да незадовољна струја покрене оснивање и треће партије. За то има и шансе, пошто је премијер обећао, да ће олакшати упис партија. Ове две струје засад раде одвојено, али има шансе да у будућности, ако треба и са мање потребних потписа направе нову партију. А прича се и о томе, да ако се конституишу две нове партије, онда ће да се покрену и либерали из ДСМР, под вођством Екштајн Ковач Петера, који исто намеравају да оснују засебну партију. Сад ви бисте могли да кажете, шта је ово, ово је права катастрофа, ово је крај. По мени, о томе нема ни говора. Једноставно испоставиће се једна таква принудна ситуација која подсећа на Словачки модел. Намерно не спомињем модел из Србије, него модел из Словачке. Тамо су пронашли успешну алтернативу за једну такву ситуацију, једноставно мора постати принцип, да и у оквирима мањина треба гарантовати плурализам. Мислим да је и непотребно казати, да не може бити демократична она организација, која узима за себи право да заступа једну заједницу од неколико стотину хиљада, а да не говоримо о заједници, која има више од милион припадника. Ипак, знамо и за један позитиван пример, за словачки, где постоји Партија мађарске коалиције. Једноставно потребно је сести пред парламентарне изборе, и не само пред парламентарне и треба поделити листу међу партијама. Пре тога или на локалним изборима, или на други начин одмере се снаге, пошто једна таква партија не може захтевати више него друга. Дакле за ово, пре или касније, стварају се критерији, и онда се може ићи са заједничком листом. И то је то око чега се све врти. Ја се надам да неће доћи до потпуне анархије. Моје лично мишљење је, да не значи трагедију једна пауза од четири године без посланика у парламенту. Мислим да је ДСМР стигао до границе, докле се може отићи учествовањем у влади. Ово је углавном достигао, сад

мора да се суочи са сопственим ограничењима. Једно сам већ споменуо, није успео да спроведе културну аутономију. Али ни један други, исто тако скроман циљ, разуман циљ, који су обећали и ред би био и да испуне. Ради се о померању граница такозваних развојних регија. У Румунији, исто као и у Мађарској постоје те развојне регије, које сачињавају 4–5 жупанија. Наравно, ове регије само по имену подсећају на регије из Западне Европе, пошто немају никакву стварну компетенцију. Само толико, да понекад добију неке паре и те паре се могу поделити. Настале су из развојних фондова, само зато да би Румунија могла казати Европској унији да има регије. Ове регије без стварне компетенције је хтео ДСМР тако да прекроји, како би историјска територија Секуља била једна таква развојна регија. То значи да би у ову регију требало да уђу жупаније Харгита, Ковасна и половина територије жупаније Муреш. Наглашавам, није реч о територијалној аутономији, о регионалној влади, ни о чему што постоји овде у Војводини, мада ни овде нема превише компетенција. За то ДСМР нема шансе. Ствари су дошле на мртву тачку и то кажем искрено. Исто тако, ствари су дошле на мртву тачку између самих Мађара у Румунији. Чини се да ДСМР не може више да одигра интегративну функцију, али неће ни да преда своје позиције. На мртвој тачки је у односима са Букурештом. Наравно, постоји решења, и сада ћу да споменем у позитивном контексту своју матицу. Реч је о врло важној структуралној реформи, која се ових дана често спомиње поводом избора нове владе. Можда постоји шанса да и опозиција то подржи, а то је реформа државне управе. Говори се о томе, да ће укинати жупаније, али не тако као што су досад предлагали социјалисти, да неке буду регије, али да остану и жупаније. Ово само дуплира тела, и тако се не сме радити. На папиру могу остати жупаније, јер су људи везани за њих, али потребне су регионалне самоуправе, бирана самоуправни регија, чини се да су у владајућој коалицији сложни око овог. У ствари Странка слободних демократа је убедила Мађарску социјалистичку партију, реч је о томе, и чињеница да је шеф фракције Фидеса, Тибор Наврачић, један од познатих стручњака и заговорника регионализације, даје наде у том погледу, да ће се постићи договор око овог важног закона, за чије је усвајање потребна двотрећинска већина. И ако се то направи у Мађарској, биће то добар пример и за Румунију, пре свега за Трансилванију, за Словачку, а и за Србију, пошто цаба имате овде добрих институција, ако су оне без компетенција. Можда у Мађарској неће постојати регионална влада, можда се неће тако звати, али ће можда имати више компетенција, и наравно то ће се и поштовати. Све у свему, мислим да слика није превише ружичаста, али ипак даје основу за неку наду.

НЕКА ПИТАЊА ВЕЗАНА ЗА РУМУНСКИ МОДЕЛ

Бела Чорба: Мислим да се можемо сложити око тога да смо добили занимљив приказ ситуације у Румунији, и у оквиру тога у Трансилванији. Мене би занимале неке конкретне ствари. Како видим, има ли реалне шансе за то да ДСМР напусти садашњу румунску владу још пре избора. Са овим је повезано питање, како оцењује учешће у власти мањинских организација односно партија у склопу борбе за аутономију? Нема ли противуречности између њих? Наиме, учешће у власти приморава партију на такве дневно-политичке компромисе, који у многим случајевима спутавају политизирање на нивоу принципа за аутономију. А моје треће питање односи се на то, види ли шансу у томе, да се Румунија припреми за прикључење Европској унији. Да ли то повећава шансу мањина у Румунији. Овде пре свега мислим на Мађаре, али није на одмет рећи, пре свега због присутних колега Срба, да у румунском делу Баната живи и значајан број Срба.

Петар Ластих: Каква је заступљеност мањина у парламенту Румуније? Наиме, јасна је ствар, да Мађарска национална заједница, преко своје партије, без посебне регулативе може да узме значајно учешће у раду румунског парламента, али друге националне мањине су бројчано тако мале, да по општим правилима не би могле да учествују у раду парламента. Како је то регулисано у Румунији? Чули смо да се припремају неке измене, и каква је пракса. Како то могу да искористе мањине у Румунији?

Густав Молнар: Почео бих са овим последњим, који је врло конкретно питање. На ово се може дати једнозначан одговор. Румунија је ово питање, за разлику од Мађарске, решила. Тамо је ово питање решено на тај начин, да на оне мањине, које у нормалној процедури не могу да обезбеде представљање у парламенту, примењују се друга правила. Не добијају аутоматски место у парламенту, али једно место припада свакој мањини. У румунском јавном животу говори се о другим, немађарским мањинама. Они добијају место само у представничком дому, а у Сенату не. Наиме, у Румунији постоји дводомни парламент са горњим и доњим домом и ово увећава број посланичких мандата. Али мислим да је право питање, како ове, по броју стварно мале мањине обезбеђују своје представљање у парламенту. Нисам упознат са сваким детаљем овог проблема. Примио сам и то, да је то дало прилику за интересантну унутрашњу борбу, рецимо код Рома, мада њихов положај је специфичан, они чак нису ни тако малобројни, мада њихов број је права непознаница, пошто се скривају, политички се слабо опредељују, али као социолошко питање то се другачије појављује. Поред њих у Румунији имате Грке, њих чак има мање него Срба,

имате Хрвате у 2–3 села, Чехе, Словаке. Они на изборима морају да достигну једну минималну границу. Ако ме памћење не вара, тај минимум је 2000 гласова, дакле то је одређено у апсолутном износу. Због тога има одређеног такмичења између мањинских организација, док се не успостави, која је та организација, која стварно може да мобилише своје припаднике. Ово бих чак могао да предложим као пример за Мађарску, дакле, ако би једног дана ово питање дошао на дневни ред, треба поставити један праг, који обавезно треба прећи. Ово је својеврсна проба. Пошто је једнозначно, да праве шарлатане, који то праве из бизниса, лакше је тако искључити. Наравно, да је присутна дилема, која се у Мађарској често истиче, да представници мањина могу да одлуче важна питања, а легитимитет им није стопроцентан. У Румунији постоји скоро 10 таквих посланика националних мањина, они обично подржавају партије на власти, али не знам за такав случај, да су они прозивани да је нека ствар одлучена тако или онако. Било би корисно да се то једном и детаљно испита. Сигурно и у ДСМР-у постоји стручњаци за то. Било би добро познавати те детаље, нарочито у Мађарској, где ово питање још није решено.

Сад би да одговорим на питања Беле Чорбе. Врло интересантно је питање, може ли ДСМР напустити румунску владајућу коалицију пре избора и да тако демонстрира своје незадовољство. Рецимо, у случају да се коначно испостави, да не може да прогура Закон о националним мањинама, за које је програмски везана. Само, у загради ћу напоменути, да у претходном циклусу, када су на власти били социјалдемократи, а ДСМР је их споља подржавао, они су се држали договореног. Тада су успели да се изборе за двојезичне натписе не само насеља, него чак и на железници. Ово је стварно значајно, јер у овом делу Европе железница је нешто такво, које много симболизује државност. Чак сам се и ја изненадио кад сам видео да у Орадеу пише и Nagyváradi на мађарском језику на железничкој станици. Ово је несумњиво значајан резултат и то је постигнуто у том времену. Има још једна спектакуларна ствар, која је појединачна, али има симболични значај, а то је поновно постављање кипа Слободе у Араду. Ово је стварно значајно, јер је деценијама била табу тема. Дакле, са правом се очекује испуњење дате речи. Садашњи коалициони партнери су обећали ДСМР-у да ће прогурати Закон о националним мањинама. Дакле по мом мишљењу, ДСМР, да би спасао своју част, а из разлога да можда на неким будућим изборима има за ривале и друге Мађарске партије, требао би озбиљно да размотри ову могућност. Али истовремено, треба бити свестан и те чињенице, да се цело руководство ДСМР-а толико уградило у државни апарат, толико је учесник игара власти, и има значајну клијен-

телу, што му даје важну позицију. Ово не значи да то није заслужено. Присутни су у министарству информисања, саобраћаја, енергетике, свугде имају своје државне секретаре. Негде чак и своје министре. Ово није безначајно, а да не говоримо о томе да и на нивоу жупанија имају изузетно много позиција. Дакле, добро треба размислити о могућности напуштања владе. Ја мислим да они тренутно не могу да одлуче између перспективе, пошто из политичког резона требали би да иступе, односно дневно-политичких потреба и интереса и због очувања клијентеле, исплативије је остати у влади. Они нису још могли да се одреде о овоме. Ја се надам да ће имати снаге да учине овај корак, дакле ако не буде закона о мањинама, повући ће конзеквенце. У овом тренутку у Румунији траје прикривени рат између председника Басескуа и владе. Председник на све могуће начине хоће да обори владу, само чека да се заврше ствари са Европском унијом, и у том тренутку ће рушити премијера, кога не воли зато што је превише самосталан. Тврдоглав, национални либерал, изненађујуће, нико није мислио да је способан за то. Дакле, ако ДСМР иступи из владе, имаће разлога за обарање. А то би значило да би партија Мађара у Румунији постала помагач Басескуа, који је заљубљеник власти. Политика је увек игра са много чинилаца. Дакле треба укалкулисати и ове димензије. Одлука није једноставна.

А што се тиче питања да ли може бити у складу учешће мањинских политичара и партија са захтевима за аутономијом, мој одговор је сасвим јасан: не. Ово је већ ниво, који се не може достићи учешћем у власти. Најочитији пример за то су намере за прекрајање сасвим безбедних регија. Дакле, ни на нивоу развојних регија ДСМР није успела да обезбеди да секуларске територије буду засебна целина, што баш и нема неког нарочитог значаја. Како би могла да обезбеди онда, једну праву аутономију. Дакле, ово питање се поставља на једном другом нивоу. Ја мислим да не само у Трансилванији, него и другде постоје и друга средства, која су негде између учешћа у власти и насиља. Постоји много таквих средстава. Моје је убеђење да у политичку културу Мађара не може да стане насиље, неће то примењивати, али постоји још широки дијапазон средстава принуде. Може се изаћи на улицу, може се отићи у Европу, може се правити кампања. Свашта се може радити. Аутономија, а нарочито аутономија Секуља је једно такво питање. Иза идеје стоје јаке снаге. Мађари живе у блоку. Дакле ово питање се не може скинути, збрисати са стола, а истовремено постоји шанса да уз нормални политички договор то се и оствари. Дакле овде треба нешто друго од учешћа у власти.

Питање је било и то, да ли ту може да помогне прикључење Европској унији. Знамо како је у Европи, само да споменем последњи пример, Ка-

талонију. Сви смо мислили, да су они већ све добили, да је све чудновато, пошто имају своју владу, скупштину и полицију. Ово због тога наглашавам, јер у једном нормалном регионализму обавезно је обележје, да регионална влада и регионални парламент имају овлашћења и над органима силе. Одређене су области, где централни органи гоњења и даље врше своје компетенције, а то су међународни тероризам, имиграција, дрога итд. Ово толерише свака нормална регија. Али, централа нема никакве везе са одржавањем нормалног јавног реда. То треба решавати на локалу. Каталонци све то имају, ипак су отишли даље и то питање је и даље отворено. Сада се повела расправа о томе да Каталонци хоће себе да прогласе за нацију. То је тамо важно због тога, пошто се на њих гледа као на мањину, а не на нацију. Пошто постоји једна фикција у главама Шпанаца, да је нација једна, али постоје још различите народности. Сад је дошао на власт социјалдемократа Запатеро, који је одмах повукао своје трупе из Ирака, и због тога се није ни стидео, он је то обећао и испунио је. Он има храбрости и да се договори са Баскијцима. Могу да тврдим да је реч о правом политичару. Отвара такве табу теме о којима су претходници само сејали маглу. И сад је он рекао, добро је, нека буду национални ентитет. Познате су нам ове ствари, али да ли ту може да помогне Европска унија. Узео бих један пример. Пре отприлике две године белгијски премијер Жан Лук Дуен, који је био учесник конвента о Европском Уставу и одиграо је велику улогу поред Жискара Дестена, једном приликом је дошао у Будимпешту на консултацију са стручњацима. Тамо сам и ја био присутан, и неко га је питао, да ли чланство Румуније у Европској унији може да помогне тамошњим Мађарима у признавању њихових колективних права. Могао би и јасније да каже, да спомене њихову аутономију. На то је Дуен врло искрено рекао, да Европска унија са задовољством подржава сва таква, чак и радикалнија решења, што дата земља спроводи. Ово он здушно подржава. Али да нико не очекује, да ће да наметне таква решења – то већ није изговорио, али било је евидентно. Европска унија тако функционише. Европска унија у неким питањима, пре свега на оним, који се односе на привредну политику, понаша се наднационално, сада се говори о томе да ће се на тај ниво подићи и регулисање понашања странаца односно правосуђе, због борбе против терориста. Новац је заједнички, али унутрашње уређење, управни систем већ спада у круг националног суверенитета. Белгија је отишла до крајњег максимума, у неким стварима чак и претерује. Ја често одлазим тамо, нарочито у фламански део, и изразито ме нервира, да не могу да комуницирам на француском са њима. Не знају ни реч на француском. То је посебна мала фламанска земља са холандским језиком. Цабе постоји на

сваком комаду робе двојезични натпис, мештанин то једноставно не примећује. За мене је битно, јер могу макар на француском да прочитам шта купујем, али њих то не интересује. Зато кажем да претерују, јер ипак не би требало толико далеко отићи. Није срамота чак ни за једног Фламманца ако говори француски. Али они сматрају да сад враћају дуг, раније је било обавезно знање француског, сад тиме узвраћају, да демонстративно не знају француски. Али они су постигли и то да тамошњи Немци, којих има око 60.000 имају практично потпуну аутономију. Само зато немају посебну владу као Фламманци и Валони, јер би то већ било смешно. Због тога остају на нивоу културне аутономије, јер је њима то довољно, али на земаљском нивоу три језика су званична. Све ово се може урадити у Европској унији, али у ту праксу стаје и то да Французи до данашњег дана не признају да су Корзиканци посебан народ. Мада, традиционални јакобинистички централизам већ су и они напустили. Али Корзиканцима не признају статус народа што је апсурдно, јер они постоје. Свако то зна, али Французи то неће да признају. И Европска унија је то тако прихватила. Дакле не треба да имамо илузије. Оно што се може у Белгији и Каталонији, не мора да буде на другим местима. Битно је да регионализам има своју историјску утемељеност. Војводина је такав регион, где постоје историјски корени, у Трансилванији исто тако. Поменућу Саксоне, на овом простору они су имали прву аутономију, захваљујући краљу Ендреу II. Дакле, свугде где постоје такве историјске предиспозиције, где постоје примери, треба се борити за аутономију. Ова борба је потпуно легитимна, али чињеница је да је треба одбранити на домаћем терену.